

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2024

Kateřina Komorousová

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Pohraniční stráž na česko-bavorské
hranici v letech 1948–1989**

Kateřina Komorousová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Moderní dějiny

Diplomová práce

**Pohraniční stráž na česko-bavorské
hranici v letech 1948–1989**

Kateřina Komorousová

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Lukášovi Novotnému, Ph.D.
za obětavý přístup, cenné rady a odborné vedení mé práce.

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2024

.....

Obsah

Úvod.....	1
1 Ochrana státní hranice v letech 1945–1948.....	6
2 Pohraniční stráž.....	12
2.1 Vznik.....	12
2.2 Struktura.....	14
2.3 Zaujetí nové sestavy.....	16
3 Pohraniční území a jeho režim.....	18
3.1 Pohraniční území do roku 1950.....	18
3.2 Hraniční a zakázané pásmo.....	19
3.3 Vysídlení.....	21
3.4 Demolice budov.....	24
4 Ženijně technická zabezpečení státní hranice.....	26
4.1 Nástražná osvětlovadla.....	26
4.2 Lesní průseky.....	28
4.3 Drátěný zátaras.....	29
4.4 Minová pole.....	32
4.5 Kontrolní orný pás.....	34
4.6 Pozorovatelný.....	35
4.7 Další druhy ŽTZ.....	36
5 Služba na hranici.....	37
5.1 Organizace pohraničních rot a denní řád.....	37
5.2 Výzbroj, výstroj a činnost hlídky.....	38
5.3 Použití zbraně.....	39
5.4 Organizace pohraničních hlídek.....	40
5.5 Služební psi.....	43
5.6 Spolupráce s místním obyvatelstvem.....	45

6	Mimořádné události u jednotek Pohraniční stráže.....	47
6.1	Úmrtí	47
6.2	Sebevraždy	49
6.2.1	Vojín Ján Farkaš	50
6.2.2	Četař z povolání Jiří Vinický	53
6.2.3	Vojín Ladislav Kruml	56
6.2.4	Poručík Václav Kačerovský.....	60
6.2.5	Vojín Dušan Berko	62
	Závěr	66
	Seznam použitých zkratk	70
	Seznam použitých pramenů a literatury.....	71
	Resumé.....	74
	Přílohy.....	76

Úvod

Po druhé světové válce panoval zejména na západních hranicích Československa poměrně čilý ruch. Krátce po válce putovali přes hranice v obou směrech váleční uprchlíci, vracející se vojáci, přeživší z koncentračních táborů atd. V letech 1945–1946 probíhal odsun německých obyvatel. Mnozí z nich se však často ilegálně vraceli na území Československa, aby si odtud mohli odnést větší část svého majetku, než měli oficiálně povoleno. Z východu na západ se v roce 1947 snažili probít tzv. banderovci, členové Ukrajinské povstalecké armády. Státní hranice překračovali rovněž pašeráci a také převaděči, kteří se uplatňovali zejména po nástupu komunistického režimu k moci v únoru 1948. Z ideologických důvodů mělo primární význam zajištění západní hranice, především úseků sousedících s americkou okupační zónou v Německu a Rakousku. Za účelem ochrany a ostražování státní hranice vznikla v roce 1951 Pohraniční stráž. Jednalo se o zbrojenou složku, jež vznikla podle sovětského vzoru a která disponovala pravomocemi vojska i bezpečnostních orgánů. Působení Pohraniční stráže spolu s prostředky ženíjně-technického zabezpečení, vybudovaných do poloviny 50. let 20. století, zajistilo téměř dokonalou neprostupnost západní hranice Československa, jež trvala až do pádu komunistického režimu v roce 1989.

Cílem předkládané diplomové práce je charakteristika činnosti Pohraniční stráže, jejího fungování a struktury a následná analýza případů úmrtí pohraničnicků v letech 1951–1990 v prostoru česko-bavorské hranice, se zaměřením na problematiku sebevražd. Autorka se na základě studia archivních pramenů pokusí objasnit, jaké byly nejčastější příčiny úmrtí pohraničnicků. Ohledně problematiky sebevražd se autorka domnívá, že nejvíce pohraničnicků se rozhodlo ukončit svůj život v období 50. let 20. století. Tato hypotéza vychází z předpokladu, že 50. léta představovala nejtvrďší období komunistického režimu, a proto i na příslušníky Pohraniční stráže byl ze strany politické propagandy vyvíjen silný tlak. Zároveň v této době probíhala výstavba zázemí pohraničních jednotek a ženíjně-technického zabezpečení, což pro pohraničnický představovalo velkou zátěž. Současně dislokace pohraničních útvarů v horském terénu a zdejší tvrdé klimatické podmínky tuto práci ještě více znesnadňovaly.

Práce je členěna do šesti základních kapitol, které jsou dále členěny na podkapitoly. První kapitola se věnuje situaci na státních hranicích v době po druhé světové válce do roku 1948. Ostražování hranice v této době vykonávala primárně Finanční

stráž, obnovena v květnu 1945. Ve stejné době se rovněž zformoval útvar s názvem Pohotovostní pluk 1 Národní bezpečnosti, jenž spadal do soustavy nově vzniklého Sboru národní bezpečnosti. Střežení státní hranice probíhalo stejně jako v meziválečném období, pochůzkovým způsobem, což se však brzy ukázalo jako nevyhovující. Nepohodlnou se stala i Finanční stráž, jež se skládala především z prvorepublikových příslušníků. Z toho důvodu došlo k 1. lednu 1949 k jejímu zrušení a veškeré úkoly v pohraničí přešly na nový oddíl Pohraniční stráže Sboru národní bezpečnosti. Druhá kapitola sleduje postupný přerod tohoto útvaru v samotnou Pohraniční stráž vzniklou 1. ledna 1951. Dále popisuje strukturu Pohraniční stráže od pražského velitelství, jakožto nejvyššího stupně, přes pohraniční brigády a prapory až po pohraniční roty, jež vykonávaly samotnou strážní službu. Současně se založením Pohraniční stráže došlo k přechodu na tzv. vojsový způsob ostrahy hranice. S tím souviselo zaujetí nové sestavy podle výše zmíněné struktury. Pohraničníci si ve většině případů museli obytné budovy i veškeré další zázemí roty vybudovat od základů, což výrazně stěžovalo zimní období a horský terén. Třetí kapitola se věnuje pohraničnímu území. Komunistický režim postupně omezoval přístup obyvatelstva ke státní hranici. Nejprve vzniklo v 28 pohraničních okresech hraniční pásmo a s ním i režim, který upravoval zdejší život. Mnohem výraznější zásah do života obyvatel pohraničí představovalo zřízení zakázaného pásma, ve kterém nesměl nikdo bydlet ani do něj vstupovat. Po vysídlení zdejších vesnic zde zůstala řada opuštěných budov, jež postupem času chátraly. Postupně pak došlo k jejich zbourání, aby nemohly poskytnout potencionální úkryt osobám snažícím se uprchnout za hranice. Čtvrtá kapitola analyzuje jednotlivé prostředky ženiijně-technických zabezpečení, jejich postupný vývoj a zdokonalování. Klíčový prvek představoval drátěný zátaras, který v jeho neznámější podobě z 50. let 20. století, tvořily tři stěny, přičemž tu prostřední až do roku 1965 napájelo smrtelné elektrické napětí. V 50. letech se také experimentovalo se zaváděním minových polí, což se ovšem neukázalo jako příliš efektivní. Miny navíc byly velice nestabilní, a větší nebezpečí tak představovaly spíše pro samotné pohraničníky než potencionální narušitele. Pátá kapitola se věnuje průběhu služby na státní hranici, jež vykonávaly jednotlivé pohraniční roty. Popisuje fungování a organizaci roty a následně se zaměřuje na rozdělení jednotlivých hlídek, jejich výzbroj, výstroj a činnost. Velký podíl na dopadení prchajících osob měli také služební psi. Klíčovou roli rovněž hrálo místní obyvatelstvo, z jehož řad pocházeli Pomocníci Pohraniční stráže. Pohraničníci se pak na oplátku zapojovali do hospodářského i kulturního života v pohraničních obcích.

Šestá kapitola analyzuje případy úmrtí příslušníků Pohraniční stráže sloužících na česko-bavorské hranici v letech 1951–1990. Rozebírá příčiny úmrtí a největší pozornost věnuje problematice sebevražd. Autorka zde zkoumá, v jakém časovém období k sebevraždám docházelo nejčastěji, zda se jednalo spíše o vojáky základní služby nebo vojáky z povolání a zda jejich čin souvisel s výkonem služby či nikoliv. V závěru práce je podrobně představeno 5 konkrétních případů, vybraných ze všech zkoumaných pohraničních brigád z různých časových období. Jednotlivé případy dokreslují službu a život pohraničnicků na státní hranici. Jejich výběr proběhl tak, aby postihl jak vojáky základní služby, tak i vojáky z povolání, ale především ukázal různorodé motivy, jež jednotlivé pohraničnický vedly k dobrovolnému ukončení života.

Diplomová práce byla zpracována na základě nevydaných pramenů a odborné literatury v českém jazyce. Autorka nevyužila žádné cizojazyčné zdroje, jelikož se jedná o československé téma a zahraniční autoři se mu proto logicky nevěnují. Určité úskalí se projevilo i u českých autorů, neboť tématu Pohraniční stráže se doposud věnoval pouze velmi omezený okruh badatelů, jejichž díla se pak v práci často opakují. Tento nedostatek by mohl být kompenzován četnějším využitím archivních pramenů, což by si ovšem vyžádalo větší časovou dotaci, jelikož archivní fondy Pohraniční stráže jsou velmi rozsáhlé a podstatná část z nich je dosud nezpracovaná. Archivní prameny proto posloužily primárně pro zpracování poslední kapitoly věnující se analýze úmrtí příslušníků Pohraniční stráže se zaměřením na problematiku sebevražd. Autorka v Archivu bezpečnostních složek v Brně-Kanicích prostudovala příslušné dokumenty ze všech pěti pohraničních brigád, dislokovaných na česko-bavorské hranici. Konkrétně se jednalo o vyšetřující zprávy a hlášení o mimořádných událostech. Další archiválie pak byly využity v rámci vzdáleného přístupu přes eBadatelnu.

Z odborné literatury posloužily zejména práce dvou autorů – Pavla Vaňka a Martina Pulce. Díla Pavla Vaňka *Střežení státní hranice a pohraniční stráž* a *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955* byly využity především pro zpracování historie Pohraniční stráže a pro analýzu prostředků ženijně-technických zabezpečení. Konkrétně pro tuto kapitolu představovala zásadní zdroj Vaňkova studie *K vývoji ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955*. Práci Martina Pulce s názvem *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989* lze spolu s knihou Tomáše Jílka a Aleny Jílkové *Železná opona: československá státní hranice*

od *Jáchymova po Bratislavu 1948–1989* považovat za stěžejní zdroje celé diplomové práce. Jedná se o jediné dva tituly, které komplexně zpracovávají danou problematiku. Obě díla mapují historii ostražky státní hranice, zřizování hraničních pásem, vznik ženijně-technických zabezpečení, ale samozřejmě také vznik, vývoj a fungování Pohraniční stráže. Posledně jmenovanému se více věnuje Martin Pulec, který se skutečně detailně zabývá jak historií, tak především strukturou a činností této ozbrojené složky. Pro období předcházející vzniku Pohraniční stráže posloužila studie *Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948–1951* rovněž od Martina Pulce. Prozatím poslední vydaná kniha tohoto autora s názvem *Smrt v uniformě. Mýty a skutečnost* tvořila zásadní zdroj pro vypracování kapitoly analyzující příčiny úmrtí pohraničnicků. Autorovi se podařilo zmapovat celkem 952 zemřelých příslušníků pohraničních ozbrojených složek za období let 1945–1991. Zaznamenal základní údaje o zemřelém, příčinu smrti, stručný popis události a zjišťoval i souvislost úmrtí s výkonem služby. Problematikou pohraničního území se zabývá autor David Kovařík. Ve svých článcích *Nucené migrace v okolí československých státních hranic v období studené války* a „*V zájmu ochrany hranic*“. *Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952)* popisuje nejprve vznik hraničního pásma a zdejší režim a následně vytvoření zakázaného pásma a s ním související nucené vystěhování obyvatel. Pozdějším demolicím opuštěných budov se věnuje v publikaci *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Dále byla použita práce autorů Terezy Maškové a Vojtěcha Ripky *Železná opona v Československu. Usmrcení na československých státních hranicích 1948–1989*. Jak název napovídá, hlavní pozornost je zde věnována obětem železné opony. Zmíněny jsou ale i konkrétní ženijně-technické prostředky a činnost Pohraniční stráže. Významný autor věnující se šumavskému prostředí je Zdeněk Šmída. Jeho kniha *Z historie 10. brigády Pohraniční stráže Volary* posloužila pro vysvětlení běžného chodu pohraniční roty a rozdělení jednotlivých hlídek. Autor zde dále popisuje průběh zaujetí nové sestavy v prosinci 1950 a lednu 1951. Pohraničníci tehdy museli vlastními silami vybudovat veškeré zázemí pohraničních jednotek, což jim značně komplikovalo zimní počasí a horské terénní podmínky.

Autorka při psaní diplomové práce neopomenula ani dobovou literaturu, která je však vzhledem k tématu silně postižena politickou ideologií. Patrné je to zejména v díle *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže* z roku 1986. Kolektiv autorů zmapoval historii

pohraničních složek od druhé světové války do období 70. let 20. století. Zvláště poslední třetina knihy se však více věnuje událostem roku 1968 než samotné Pohraniční stráž. Přínosnější byl *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže* z roku 1989 sestavený Stanislavem Šefraným, který obsahuje klíčové dokumenty, zákony a nařízení týkající se ostrahy státní hranice z let 1921–1963.

1 Ochrana státní hranice v letech 1945–1948

Bezprostředně po skončení druhé světové války obsadily československé pohraničí armády vítězných států. Současně zde působila řada polovojenských skupin (např. revoluční gardy), podílejících se na likvidaci posledních zbytků německých ozbrojených sil a následně i na začínajícím „divokém“ odsunu německého obyvatelstva. Jejich činnost byla v mnoha ohledech problematická a často ilegální. Právě i z tohoto důvodu československá vláda na konci května 1945 rozhodla o vytvoření jednotek z mobilizovaných záložníků, které následně vyslala do oblasti pohraničí. O několik týdnů později se k nim připojily i jednotky československé armády. Konkrétně 1. československá obrněná brigáda ze Západu obsadila úsek hranic od Děčína až po Klatovy.¹ S příchodem československé armády měly být v pohraničí zrušeny veškeré existující polovojenské skupiny a rozmístěné mobilizační jednotky sloučeny pod jednotné velení. K předpokládanému uklidnění situace však nedošlo, a naopak se začaly objevovat vzájemné potyčky příslušníků armády a revolučních gard.²

Změna nastala až po usnesení vlády, na jehož základě se zformoval Pohotovostní pluk 1 Národní bezpečnosti (NB), do něhož se rekrutovali převážně levicově orientovaní členové revolučních gard. Pohotovostní pluk 1 NB³ byl jakožto součást nově vzniklého Sboru národní bezpečnosti (SNB) organizován na vojenských principech a speciálně určený pro službu v pohraničí. Svě pozice zároveň zaujala Finanční stráž (FS), obnovená v květnu 1945. Do konce léta 1945 se podařilo zlikvidovat téměř veškeré ilegální nacistické ozbrojené skupiny. Československá armáda se z pohraniční stáhla zpět do vnitrozemí a zdálo se, že ostraha státní hranice bude probíhat stejně jako v období první republiky, tedy pochůzkovým způsobem prováděným zejména FS.⁴

Na základě dohody mezi ministerstvem financí, ministerstvem národní obrany a ministerstvem vnitra vznikl dne 31. srpna 1945 systém ozbrojených složek pro zajištění ochrany a obrany státní hranice a pohraničního území. Tato soustava měla 4 sledy. Finanční stráž tvořila I. sled, kde zajišťovala chod hraničních přechodů včetně

¹ JÍLEK Tomáš, JÍLKOVÁ, Alena, *Železná opona: československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989*, Praha 2006, s. 17.

² PULEC, Martin, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006, s. 15.

³ ŠEFRANÝ, Stanislav, *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*, Praha 1989, s. 17.

⁴ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 17.

pasové kontroly. FS působila v rámci celního pásma, což byl přibližně 15 km široký pás území od státní hranice směrem do vnitrozemí. Při výkonu pochůzkové strážní služby zamezovala nelegálnímu přecházení státní hranice, souvisejícím s trestnou činností hospodářského charakteru, především pašováním. Příslušníci FS měli právo zastavovat a kontrolovat osoby i vozidla včetně převáženého zboží. Uvnitř celního pásma také mohli vstupovat na soukromé pozemky a do budov za účelem jejich prohlídky.⁵ V II. sledu operovaly jednotky SNB a Pohotovostního pluku 1 NB rozmístěné v Tachově, Chebu, Aši, Karlových Varech, Jirkově, Ústí nad Labem, Jílovém u Děčína, v osadě Na Tokáni, Varnsdorfu, Liberci, Trutnově a Broumově. Součástí tohoto sledu byla i výcviková střediska SNB v Českém Krumlově, Protivíně, Kašperských Horách, Železné Rudě, Zbirohu, Mariánských Lázních, Litoměřicích, Jablonci nad Nisou, Herlíkovicích a strážní prapor v Horním Litvínově. Do III. spadaly armádní asistenční oddíly, které se spolu s jednotkami I. a II. sledu přímo podílely na ostraze státních hranic. Armáda tvořila i IV. sled, který jakožto zálohy tvořily rychlé a motorizované divize.⁶

Hlavním cílem při ostraze státní hranice bylo zabránit jejímu nelegálnímu překračování a pašování zboží. Často docházelo k nedorozumění a hádkám, jelikož většina lidí, zejména přicházejících ze zahraničí, neznala pravomoci příslušníků FS. Obvinění a stížnosti na šikanu ze strany FS měly odstranit vyhlášky, které příslušné Okresní národní výbory nechaly rozšířit mezi obyvatelstvem v pohraničí, aby informovaly o všech oprávněních FS. Kromě dohadování a drobných potyček k vážnějším incidentům na hranici nedocházelo. Výjimku tvořily pouze střety s nacistickými záškodnickými skupinami, které se snažily dostat na území Československa. V opačném směru musely pohraniční hlídky zasahovat proti tzv. banderovcům, členům Ukrajinské osvobozené armády, prchajícím na Západ.⁷

Na podzim 1945 odešla z Československa spojenecká vojska. V této souvislosti došlo k prvnímu zostření ostrahy státní hranice. Dne 4. prosince 1945 ministerstvo vnitra (MV) nařídilo striktní zákaz přechodu státní hranice bez příslušných cestovních dokladů. V opačném případě byly zadržené osoby přísně stíhány. Odsun německého

⁵ŘEHÁČEK, Karel, *Organizace ostrahy česko-bavorské státní hranice na Plzeňsku od května 1945 do února 1948*. In: BREITFELDER, Miroslav (ed.), *Dějepis XXIV: sborník katedry historie, Plzeň 2011*, s. 112.

⁶PULEC, *Organizace a činnost*, s. 15.

⁷JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 17; ŘEHÁČEK, s. 112.

obyvatelstva již neprobíhal „živelně“, ale pouze se souhlasem MV a velitelství spojeneckých armád. Každý pokus o návrat odsunutých osob nebo jiný nedovolený přechod státní hranice se tvrdě trestal.⁸

Zima 1945/1946 proběhla na hranici klidně, neboť velké množství sněhu neumožňovalo přecházení státní hranice mimo hraniční přechody. Současně se však projevil první zásadní problém – nedostatečná výstroj a výzbroj strážců hranic. Příslušníci FS většinou stále využívali vybavení z dob první republiky a výstroj jednotek SNB se převážně skládala z německé kořisti. Jako nevyhovující se brzy rovněž ukázal prvorepublikový pochůzkový způsob ostrahy hranice.⁹

Rok 1946 přinesl do pohraniční významný problém. Koncem ledna 1946 začal „organizovaný“ odsun Němců. Vysídlenci si s sebou mohli vzít pouze váhou omezená zavazadla, a většinu svého majetku tak museli zanechat na místě. Z toho důvodu docházelo k častým návratům ať už jednotlivců nebo celých organizovaných skupin. Tito navrátilci se snažili přes hranice ilegálně přenést zejména cennější věci ze svého vlastnictví, které by jinak zůstaly v Československu. Ostatní majetek a budovy obvykle neničili, protože věřili, že se jim jednou vrátí. Jednotky SNB a Pohotovostního pluku 1 NB se snažily zabránit těmto návratům odsunutých osob a nezřídka docházelo i ke střetům. Současně se také podílely přímo na samotném vysídlování, zajišťovaly ozbrojenou asistenci správním úřadům, zabezpečovaly ostrahu budov a doprovázely transporty na cestě ke státní hranici.¹⁰

Všechny tyto zmíněné úkoly zapříčinily, že již nezbývalo příliš prostoru pro vykonávání samotné pohraniční strážní služby. Z toho důvodu došlo k zásadní reorganizaci stávajícího systému. Na základě dohody MV, ministerstva národní obrany a ministerstva financí byla 28. června 1946 vydána nová úprava zajištění pohraničního území. Pohotovostní pluk 1 NB tímto zanikl a nahradil jej Pohraniční útvar SNB 9600 Praha¹¹. Tento speciální útvar tvořili příslušníci SNB, jejichž primární úkol představovala ostraha státní hranice. Tvořily jej tři pluky se sídlem v Liberci, Plzni a Brně. Jednotlivé pluky se pak skládaly z velitelství, pomocného družstva a různého počtu praporů. Plzeňský pluk zahrnoval tři prapory – Karlovy Vary, Plzeň a České Budějovice. Každý z nich velel pěti rotám a ve své struktuře zahrnoval velitelství,

⁸ ŘEHÁČEK, s. 114.

⁹ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 14.

¹⁰ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 15.

¹¹ ŠEFRANÝ, s. 32.

pomocné družstvo a výcviková střediska. Rotu tvořil velitel, zástupce velitele a pomocné družstvo. Pod jednu rotu patřilo 3–5 čet, sestávajících z velitele, zástupce velitele, řidiče, spojky a tří družstev složených z velitele a devíti mužů. Součástí nového útvaru bylo také jezdecktvo, každý prapor měl přidělen jednu jezdeckou čet, složenou z velitele, manipulanta, pomocného družstva ošetřovatele koní a tří jezdeckých družstev. Jezdecktvo mimo strážní služby zajišťovalo rovněž spojovací službu.¹²

Ostraha státní hranice probíhala po této reorganizaci již pouze ve třech sledech. Do I. sledu patřila FS a pohotovostní pluky. V rámci II. sledu působily stálé útvary SNB (tzv. stanice SNB) a III. sled se skládal z vojenských jednotek.¹³ Jednotlivé sledy nebyly nijak odděleny, naopak se často vzájemně prolínaly. FS nadále vykonávala strážní službu pochůzkovým způsobem a zaměřovala se především na trestnou činnost hospodářského charakteru. Jednotky SNB prováděly běžnou bezpečnostní službu, se zaměřením na silniční výjezdy z obcí, důležité komunikace a křižovatky. V prostoru mezi FS a stálými útvary SNB operovaly jednotky pohotovostních pluků a v případě potřeby oběma složkám vypomáhaly. Podle aktuální situace se rovněž zapojovaly i vojenské oddíly, vykonávající zejména hlídkovou činnost. Nadále také platilo, že všechny uvedené složky ostrahy státní hranice působily v oblasti vymezeného celního pásma.¹⁴

Na jaře 1947 se opět zvýšil tlak na československou hranici ze strany navracejících se Němců. Z toho důvodu byla vydána mimořádná opatření k zesílení ochrany státní hranice a současně se zpřísnily tresty pro přistižené osoby. Původně se jednalo o peněžitou pokutu do výše až 5 000 Kčs nebo trest odnětí svobody v délce 14 dnů. Po 1. červenci 1947 se tresty zvýšily na pokutu až 50 000 Kč nebo vězení na dobu až 6 měsíců. Uplatňování těchto přísnějších sankcí však bránily dva problémy. Většinu zadržených osob tvořili odsunutí Němci, kteří obvykle neměli finanční prostředky na zaplacení peněžité pokuty. Druhou překážku pak tvořily nedostatečné kapacity československých věznic.¹⁵

S nastupujícím komunistickým režimem narostl počet lidí, kteří se snažili uprchnout do zahraničí. Komunisté si tuto skutečnost uvědomovali, a protože již

¹² Tamtéž, s. 16.

¹³ ŘEHÁČEK, s. 118.

¹⁴ PULEC, Martin, *Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948–1951*. In: *Securitas imperii 7*, Praha 2001, s. 57.

¹⁵ ŘEHÁČEK, s. 127.

od roku 1945 ovládali ministerstvo vnitra, zajistili posílení pohraničních útvarů. Během únorové vládní krize, konkrétně 19. února 1948, byla část těchto jednotek povolána do Prahy, aby podpořila probíhající politický převrat.¹⁶ Dne 23. února 1948 MV zrušilo platnost všech dosud vydaných cestovních pasů. Legální vycestování se umožňovalo jen na základě zvláštního povolení. Z toho důvodu se po definitivním převzetí moci komunisty 25. února 1948 vzedmula vlna útěků přes hranice. Pro emigraci na Západ se během několika měsíců rozhodly tisíce lidí, kteří se z nejrůznějších důvodů cítili novým režimem ohroženi. Pohraniční oddíly SNB měly zajistit neprůchodnost zejména česko-bavorské hranice, jelikož v příhraničí Rakouska se stále nacházela sovětská okupační zóna. Ostrahu západní hranice posílily desítky příslušníků FS převelených ze severní a východní části československé hranice. Na hraničních přechodech, opatřených zábranami, fungovaly stále hlídky SNB. Ostatní komunikace vedoucí přes státní hranice se ve vzdálenosti 15 až 20 m od státní hranice přerušily příkopy o hloubce 120 cm a šířce 150 cm. Přístup obyvatelstva ke státní hranici a pohyb v celním pásmu byl ze strany MV postupně omezován vydáváním různých vyhlášek a předpisů.¹⁷

Nedovolené překročení státní hranice mimo určené hraniční přechody bylo podle tehdejší právní úpravy pouze přestupkem. Ze strany pohraničních jednotek SNB přesto docházelo k tvrdým zásahům proti uprchlíkům a následné přísné tresty rovněž neodpovídaly provinění na úrovni pouhého přestupku. Z toho důvodu dne 6. října 1948 přijalo Národní shromáždění zákon č. 231/1948 Sb.¹⁸, který klasifikoval „*neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu*“ jako trestný čin s trestnou sazbou odnětí svobody v délce až 5 let.¹⁹

Na plánování ostrahy státní hranice se dosud podílela ministerstva vnitra, financí a národní obrany. Komunistický režim se však snažil soustředit tuto věc pouze do kompetence MV. Ke dni 14. července 1948 skončilo posilování pohraničních hlídek vojenskými asistenčními oddíly, které byly z příhraničního pásma odveleny. FS působila v celním pásmu i nadále. Jelikož se však skládala především z prvorepublikových příslušníků, tedy politicky nespolehlivých, do soustavy střežení západní hranice se příliš nehodila. Nejprve došlo k posunutí působnosti FS více

¹⁶RÁZEK, Adolf, *Vznik a proměny železné opony: začátky*. In: BREITFELDER, Miroslav (ed.), *Dějepis XXIV: sborník katedry historie*, Plzeň 2011, s. 88.

¹⁷JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 19.

¹⁸Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1948, s. 1461.

¹⁹RÁZEK, s. 89.

do vnitrozemí, kde měla vykonávat tzv. hloubkovou ostrahu hranice. To ale nestačilo, a proto byl 2. prosince 1948 přijat zákon č. 275/1948 Sb.²⁰ o jejím úplném zrušení. FS zanikla k 1. lednu 1949 a její úkoly v celním pohraničním pásmu přešly na pohraniční útvary SNB. Převzetím „státně spolehlivých“ příslušníků bývalé FS pak vznikl nový útvar s názvem Pohraniční stráž SNB (PS SNB).²¹ Významnou reorganizaci střežení státní hranice zpečetil zákon č. 286/1948Sb.²² ze dne 21. prosince 1948, jenž stanovil právo příslušníka SNB použít zbraň proti osobám pokoušejícím se překročit státní hranici.²³

²⁰ Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1948, s. 1569.

²¹ PULEC, *Nástin organizace*, s. 58.

²² Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1948, s. 1788.

²³ VANĚK, Pavel, *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*, Praha 2008, s. 25.

2 Pohraniční stráž

2.1 Vznik

Na konci roku 1948 sloužilo u FS celkem 5 500 příslušníků. O službu v útvaru PS SNB projevilo zájem 3 165 z nich, avšak prověrkami jich prošlo pouze 2 150.²⁴ Hlavní úkol PS SNB spočíval v bezpečnostním zajištění státní hranice, její vojenské ostraze, provádění celní kontroly a podílení se na bezpečnostní a pořádkové službě v oblasti pohraničí. Ostraha státní hranice se od počátku roku 1949 rozdělovala do dvou odlišných úseků (pásen). Pásmo I zahrnovalo hranice ČSR se Saskem, Bavorskem, Rakouskem a částečně s Maďarskem. Pásmo II tvořil východní úsek čs. hranice s Maďarskem, SSSR a Polskem. Obě tato pásma se odlišovala organizací strážní služby, početními stavy a výzbrojí jednotek.²⁵

V pásmu I převládaly úkoly vojenského charakteru, z čehož vyplývá vojenská organizace ostrahy hranice a kvalitní výzbroj pěších jednotek, umožňující jejich samostatný boj. Vybavení dostatečným počtem motorových vozidel a spojovacích prostředků umožňovalo nejen předávání rozkazů, ale i potřebné přesuny jednotek. Sestava PS SNB v západním úseku zahrnovala 8 praporů, 40 rot a 143 čet. Velitelství praporů sídlila v Liberci, Litoměřicích, Karlových Varech, Plzni, Písku, Českých Budějovicích, Znojmě a Bratislavě. Po zúžení západního úseku se počet praporů snížil na 6 – Karlovy Vary, Plzeň, Sušice, České Budějovice, Znojmo a Bratislava. Jednotlivé čety sídlily 2–3 km od státní hranice a každá z nich střežila úsek o délce maximálně 10 km. Četu tvořil velitel, zástupce velitele, osvětový pomocník, manipulant a 3 družstva po 10 mužích. Jednotky v tomto úseku zasahovaly především proti osobám pokoušejícím se uprchnout za hranice a agentům západních zpravodajských služeb.²⁶

Útvary PS SNB v pásmu II se zaměřovaly na úkoly bezpečnostní a celní ochrany, jejich hlavní protivníky představovali pašeráci. Východnímu úseku státní hranice se nepřikládala taková důležitost. Z toho důvodu měly jednotlivé jednotky nižší početní stavy než v západním úseku a vybavení motorovými vozidly a spojovacími prostředky se poskytovalo pouze v nejnútnejší míře. Ostrahu hranice zajišťovalo 6 praporů (Hradec Králové, Opava, Lučenec, Košice, Prešov a Liptovský Sv. Mikuláš),

²⁴ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 17.

²⁵ KOLEKTIV AUTORŮ, *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*, Praha 1986, s. 45.

²⁶ ŠEFRANÝ, s. 51–52.

31 rot a 279 stanic, které v této sestavě nahradily čtyři, existující v západním úseku. Stanice měly být dislokovány co nejbližší ke státní hranici. Jejich početní obsazení se lišilo v závislosti na místních, terénních a bezpečnostních podmínkách. Obvykle zde sloužil velitel, zástupce velitele (pouze u stanic čítající více než 10 mužů) a různý počet příslušníků.²⁷

V červenci 1949 došlo k další organizační změně. Jednotky působící ve východním úseku se staly součástí krajských velitelství SNB, čímž přešly do kompetence odboru Veřejné bezpečnosti (VB) MV. V západním úseku fungovala PS SNB jako samostatně organizovaná složka podřízená velitelství PS, kde velitel PS podléhal přímo náměstkovi MV.²⁸ Rozdělení státní hranice na dva úseky a zmíněná reorganizace nepřinesly očekávaný efekt a hranice zůstávala do jisté míry stále prostupná. Z toho důvodu bylo počátkem roku 1950 rozhodnuto o přechodu na tzv. vojenský způsob ostrahy hranice podle sovětského vzoru.²⁹

Změny probíhaly postupně v několika etapách. V dubnu 1950 posílilo jednotky PS SNB 4 000 vojáků základní služby, kteří předtím u výcvikových praporů PS SNB (Liberec, Opava, Bruntál, Dolný Kubín a Kremnica) absolvovali základní půlroční výcvik se zaměřením na hraniční strážní službu. Od května 1950 spadala PS SNB do působnosti nově zřízeného ministerstva národní bezpečnosti. Další nárůst početních stavů nastal v říjnu 1950 začleněním 13. pěší divize a 64. pěšího pluku do sestavy pohraničních jednotek. Jednalo se o 4 000 vojáků druhého ročníku a 4 000 nováčků. Výcviková střediska na hranici s Bavorskem se nacházela v prostoru budoucích pohraničních brigád – Cheb, Planá u Mariánských Lázní, Poběžovice, Sušice a Volary. Nováčci zde získali základní výcvik, zatímco vojáci druhého ročníku se již připravovali na službu na hranicích. Zvýšení počtu pohraničníků se projevilo jako klíčové, jelikož umožnilo odstranit dlouhodobě nevyhovující pochůzkový způsob ostrahy hranice. V říjnu 1950 provedli velitelé a štáby PS SNB průzkum, na jehož základě rozhodli o konkrétním rozmístění jednotek v rámci nové sestavy. Sloučením stávajících jednotek PS SNB a převzatých armádních oddílů vznikla dne 1. ledna 1951 Pohraniční stráž (PS).³⁰

²⁷ PULEC, *Nástin organizace*, s. 59.

²⁸ ŠEFRANÝ, s. 67.

²⁹ PULEC, *Nástin organizace*, s. 60.

³⁰ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 18.

Samotné zaujetí nové sestavy proběhlo ve velmi krátké době od 29. prosince 1950 do 1. ledna 1951. První odvedenci nastoupili k PS v únoru 1951. Západní hranici tak nově střežilo celkem 16 000 pohraničnicků, oproti dřívějším 6 124 pohraničnickům ve staré sestavě. Příslušníci PS vykonávali základní vojenskou službu v prodlouženém trvání 27 měsíců. Všichni odvedenci byli pečlivě vybíráni a museli projít prověrkou. Obvykle se jednalo o členy komunistických rodin, svazácké funkcionáře nebo přímo členy KSČ.³¹ Národní shromáždění schválilo dne 11. července 1951 zákon č. 69/1951 o ochraně státních hranic³², čímž svěřilo ochranu státní hranice do kompetence PS, a vybavilo ji pravomocemi vojska i bezpečnostních orgánů. V této souvislosti se 11. červenec začal oslavovat jako Den Pohraniční stráže.³³ Zákon o ochraně hranic doplnilo 14. července 1951 ještě nařízení MNB č. 70/1951 Sb.³⁴, jež poskytlo příslušníkům PS právo použít zbraň.³⁵

2.2 Struktura

V čele hierarchie PS stálo pražské velitelství PS, jenž od roku 1952 velelo i nově zřízené Vnitřní stráž (VS). Kromě velitele a jeho zástupce se zde nacházel ještě pobočník velitele a sekretariát. Prvním velitelem PS se již roku 1950 stal plk. Ludvík Hlavačka, jeho zástupcem byl jmenován plk. Václav Tauš. Součástí velitelství tvořil rovněž štáb, v jehož čele jako první stanul gen. Miroslav Šmoldas se svým zástupcem a pobočníkem. Štáb se dále členil jednotlivé sektory – operační sektor zajišťoval organizaci ostrahy hranice, sektor zpravodajský se zabýval informacemi souvisejícími se střežením hranice a organizoval agenturně-operativní činnost podřízených útvarů, školský sektor připravoval výcvik a školení příslušníků PS, sektor organizační se staral o průběžné doplňování početních stavů jednotek, a nakonec sektory spojovací a šifrovací plnily úkoly, vyplývající z jejich názvu. Zároveň v rámci velitelství fungoval rozsáhlý politický aparát a také týlová složka zajišťující dopravní a zdravotní službu, zásobování, výstroj, výzbroj apod. Mimo to zde existovaly ještě samostatné sektory

³¹ *Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 9 ze dne 25. ledna 1952 „Odvedy branců v březnu 1952, výběr pro službu v PS“.* In: www.ibadatelna.cz [online], [cit. 2024-04-25]. Dostupné z: https://www.ibadatelna.cz/data/pdf/badatelna/1952/TRMNB_1952_9.pdf.

³² Sběrka zákonů republiky Československé, roč. 1951, s. 217.

³³ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 27.

³⁴ Sběrka zákonů republiky Československé, roč. 1951, s. 218.

³⁵ KOLEKTIV AUTORŮ, *Stručný přehled*, s. 51.

finanční a kádrový. Velitelství pak přímo podléhaly jednotky jako velitelská a spojovací rota, dílny, garáže a sklady.³⁶

Další článek struktury PS tvořily brigády zajišťující ostrahu hranice se SRN a oddíly, dislokované na hranici s Rakouskem a části hranice s NDR. Oddíly na rozdíl od brigád nedisponovaly záložními prapory a sloužilo zde méně pohraničnicků. To však platilo pouze do roku 1952, kdy do sestavy přibyla děčínská brigáda, čímž došlo k pokrytí celé hranice s NDR a z oddílů se v této době staly brigády, ovšem stále početně slabší než brigády na hranici s Bavorskem.³⁷ Rozmístění jednotlivých brigád pak vypadalo následovně: hranice s Bavorskem – 5. chebská, 12. plánská, 9. poběžovická, 7. sušická, 10. volarská, hranice s Rakouskem – 10. volarská (část), 15. českobudějovická, 4. znojenská, 11. bratislavská, hranice s NDR – 19. děčínská, 3. karlovarská, 5. chebská (část). Obdobně jako velitelství PS se brigáda skládala z velitelství (velitel a velitelský aparát), štábu (operační, zpravodajské a školské oddělení), podřízených jednotek a sektorů polického a týlového. Brigáda rovněž disponovala záložním praporem, využívaným při větších operačních akcích.³⁸

Brigádě případně oddílu podléhal prapor, jehož velitelství opět tvořil velitel a jeho zástupci, štáb, politický aparát a týlová složka. Vlastní činnost útvaru měli na starosti zástupce velitele pro politické věci, zástupce velitele pro týl a náčelník štábu. Přímé podřízené náčelníka štábu dále představovali zástupce náčelníka štábu pro zpravodajství, zástupce náčelníka štábu pro výkon služby, zástupce náčelníka štábu pro školení, vedoucí kanceláře, spojovací četa a záložní četa, jež plnila obdobnou funkci jako záložní prapor brigády.³⁹

Na nejnižším stupni organizace PS stála rota, která vykonávala samotnou pohraniční strážní službu. Za činnost roty odpovídal její velitel, zástupce velitele pro službu a zástupce velitele pro politické věci. Staršina roty zajišťoval chod jednotky po stránce materiální. Rota se měla skládat z 3 pěších družstev o síle 13 mužů, kulometného družstva po 5 mužích a družstva služebních psů tvořeného 4 muži. Dohromady s velitelským a hospodářským družstvem měla každá rota mít celkem

³⁶ PULEC, *Nástin organizace*, s. 62.

³⁷ Archiv bezpečnostních složek (eBadatelna), f. A 6/3, i.j. 104, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 7 ze dne 15. ledna 1952, „Organizační změny pohraniční stráže“.

³⁸ VANĚK, Pavel, *Strážení státní hranice a pohraniční stráž*. In: VANĚK, Pavel, ŘEZNÍČEK, Roman, POESCHER, Franz, WACKERLIG, Peter (ed.), *Železná opona 1948–1989*, Brno 2019, s. 21.

³⁹ PULEC, *Nástin organizace*, s. 62.

61 mužů a 4 psy (3 obranné a 1 pátrací). Skutečné počty však v roce 1951 dosahovaly zhruba poloviny plánovaných stavů a v následujících letech se postupně navyšovaly pravidelnými odvody.⁴⁰

2.3 Zaujetí nové sestavy

Přípravy na zaujetí nové sestavy probíhaly od října 1950 do 1. ledna 1951. V takto krátké době si museli sami pohraničníci vybudovat své nové domovy. Tam, kde existovaly vhodné prostorné budovy např. celnice, školy, hostince, zámečky nebo fary se tyto objekty pouze upravily pro potřeby PS. V opačném případě se veškeré zázemí budoucí roty stavělo kompletně od základů.⁴¹ Využívaly se k tomu tzv. UBA baráky, které dodával podnik Linga Praha. Jejich největší výhodou byla v tom, že se daly poměrně snadno a rychle smontovat nebo naopak rozložit. Výstavba závisela na pravidelných dodávkách materiálu. Velitelé PS nebo političtí pracovníci proto objížděli dané závody a továrny a vysvětlovali, proč má být materiál dodán včas. Odborové a stranické organizace tyto žádosti vyslyšely a na mnoha místech organizovaly mimořádné pracovní směny. Materiál pro pohraničnický se přepravoval nejprve vlakem do nejbližší příhraniční stanice a odtud dále ideálně nákladními vozy, případně koňskými povozy. Jelikož se ale celá hranice s Bavorskem nachází v hornaté oblasti, v říjnu již ve vyšších polohách napadl sníh. V takovém případě se musely využít saně tažené koňmi. Do těch nejhůře přístupných oblastí pak museli veškerý materiál a vybavení vynosit sami pohraničníci.⁴²

Na výstavbě potřebného zázemí se kromě příslušníků PS podíleli také pomocní dělníci. Obvykle se však jednalo o nekvalifikované pracovní síly a jen málokdy se objevil někdo od řemesla. Z toho důvodu se často záhy po dostavění UBA baráků objevily různé závady. Během budování zázemí roty bydleli pohraničníci a další dělníci u nejbližších pohraničních útvarů (zpravidla se nacházely v pohraničních obcích). Na pracovišti, kde trávili celý den, jim byla jednou denně dopravována strava. I toto zásobování však komplikovalo zimní období a horské prostředí. Když se tak jídlo k pohraničnickům konečně dostalo, bylo nejenom studené, ale většinou i zmrzlé. Příděly se pak často rozdělovaly pomocí sekery či pily. V takto těžkých podmínkách,

⁴⁰ Tamtéž, s. 63.

⁴¹ Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. 2344, k. 33, Práce na tradicích 9. Brigády Pohraniční stráže MV, s. 22–23.

⁴² ŠMÍDA, Zdeněk, *Z historie 10. brigády Pohraniční stráže Volary*, Praha 2017, s. 14.

při nedostatečném vybavení a výstroji mnoho pohraničnicků onemocnělo, což stavební práce dále komplikovalo.⁴³

Přes všechny obtíže se do konce roku 1950 podařilo postavit všech plánovaných 112 dřevěných UBA baráků. Ty posloužily jako zázemí pro pohraniční roty, které po zaujetí nové sestavy zajišťovaly ostrahu státní hranice. Stanoviště pohraniční roty se nacházelo uprostřed střeženého úseku, mimo obydlenu oblast blízko státní hranice, ale zároveň na takovém místě, aby prostor roty nemohl být pozorován z území sousedního státu. Zpočátku každou rotu tvořily pouze dva UBA baráky, kde pohraničníci spali, stravovali se, odpočívali a prováděli pravidelný výcvik. Zároveň zde sídlil velitel roty, popřípadě jeho zástupce. Uprostřed každého baráku vedla chodba, z níž se vstupovalo do jednotlivých místností. Jejich rozmístění se na každé rotě lišilo a v průběhu let různě proměňovalo. Opakovalo se pouze to, že jeden barák tvořily sklady (zbrojní, výstrojní, proviantní), kuchyně a jídelna a v druhém baráku se nacházely ložnice pro pohraničníky, umývárna, WC, místnost dozorčího roty a místnosti dozorčího a operačního důstojníka. Během roku 1952 se pak přistoupilo k výstavbě tzv. finských domků pro některé vojáky z povolání a jejich rodiny.⁴⁴ V 60. letech se začaly stavět modernizované tzv. TUBA objekty. Na místě zbořených UBA baráků se zhotovily kvalitní základy, na nichž se zbudovaly dvě podlouhlé zděné budovy, spojené kolmou chodbou (do tvaru písmene H). Co se týče provozu a chodu pohraniční roty, ukázala se tato varianta propojení dvou budov velice efektivní.⁴⁵

⁴³ Tamtéž, s. 15.

⁴⁴ ABS (eBadatelna), f. A 6/3, i. j. 199, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 102 ze dne 29. července 1952 „Zlepšení materiální péče o velitele rot PS I. sledu“.

⁴⁵ Tamtéž, s. 16; JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 37.

3 Pohraniční území a jeho režim

3.1 Pohraniční území do roku 1950

Po druhé světové válce se jednotky střežící státní hranici pohybovaly v prostoru celního pásma. Jednalo se o pruh území o šířce 10–15 km od státní hranice směrem do vnitrozemí. Lidé, žijící v tomto pásmu, nepociťovali až do roku 1948 žádná výrazná omezení.⁴⁶ To se ovšem změnilo po nástupu komunistického režimu, který začal přístup obyvatelstva ke státní hranici více kontrolovat a regulovat. Nejprve se za tímto účelem využívaly nebo spíše zneužívaly stávající zákony o celním pohraničním pásmu (zákon č. 114/1927 Sb.)⁴⁷ a o pohraničním území (zákon č. 131/1936 Sb.).⁴⁸ Postupně se začaly připravovat nové vyhlášky a nařízení omezující pohyb v pohraničí, které se zpočátku týkaly pouze pohraničního prostoru, jenž sousedil s americkou okupační zónou, tedy hranice s Bavorskem a části hranice s Rakouskem. Až později se opatření rozšířila na celou rakouskou hranici, včetně oblasti sousedící se sovětskou okupační zónou.⁴⁹

Dne 26. března 1948 vydalo MV zákaz vycházení v pohraničním celním pásmu, do hloubky až 5 km od státní hranice, a to v době od 8 hodin večer do 5 hodin ráno. Zdejší obyvatelé směli v uvedené době opustit své domovy pouze s povolením bezpečnostního referátu příslušného Okresního národního výboru (ONV) nebo jím pověřené stanice SNB. Nařízení se týkalo celkem 12 okresů – Aš, Cheb, Mariánské Lázně, Planá, Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Prachatice, Český Krumlov a Kaplice. V roce 1949 se opatření rozšířila na celou rakouskou hranici a také část hranice se Saskem. Omezení tak platila již ve 28 okresech – Jáchymov, Kraslice, Aš, Cheb, Mariánské Lázně, Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Vimperk, Prachatice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Třeboň, Jindřichův Hradec, Dačice, Moravské Budějovice, Znojmo, Mikulov, Břeclav, Malacky, Skalica, Bratislava-město a Bratislava-okolí.⁵⁰

Komunistický režim měl zájem na tom, aby se hranice s nesocialistickými státy stala postupně zcela neprostupnou a zároveň z její blízkosti odešli všichni obyvatelé, již

⁴⁶ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 102.

⁴⁷ Sbírnka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1927, s. 911.

⁴⁸ Sbírnka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1936, s. 479.

⁴⁹ KOVAŘÍK, David, *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, Brno 2006, s. 27.

⁵⁰ KOVAŘÍK, David, „V zájmu ochrany hranic“. *Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952)*. In: *Soudobé dějiny* 12, 2005, 3–4, s. 688–689.

začali být vnímáni jako nepohodlní. Poválečná očista pohraniční pokračovala s rozdílem, že požadavek etnicky čistého pohraničí nyní ustoupil bezpečnostním zájmům státu. Tyto čistky prováděly v československém pohraničí akční výbory Národní fronty, odstraňující odpůrce komunistů z politického, hospodářského a veřejného života. Nežádoucí osoby i s celými rodinami násilně vyhostily z domovských obcí a jejich majetek následně zabavily. Další, mnohem rozsáhlejší, vlna nucených migrací proběhla na počátku 50. let v souvislosti se zřízením hraničního a zakázaného pásma. V této době však nucené vystěhování až na pár výjimek již neprovázelo násilí.⁵¹

Neprůchodnost státní hranice od počátku 50. let zajišťovala zejména technická zabezpečení tvořící pověstnou železnou oponu. První pokus o zajištění těsné blízkosti státní hranice proběhl ještě před nástupem komunistického režimu. V reakci na pokles počtu obyvatel v pohraničí a tím zvýšený počet opuštěných osad, došlo k přijetí opatření označovaného jako „zalesňovací akce“. Cílem této akce měla být redukce sídel v blízkosti státní hranice. Obyvatelé z malých obcí poblíž státní hranice se měli přesunout do větších sídel v okolí a opuštěné vesnice by se následně využily jako pastevecké osady nebo by se zbouraly a na jejich místě se vysadil les. Ten měl tvořit přírodní překážku a jakousi pomyslnou „hradbu“ proti nepřátelům ze zahraničí. Tato „zalesňovací akce“ se však realizovala pouze v několika okresech zejména na hranici s Rakouskem, a nakonec byla předčasně ukončena.⁵²

3.2 Hraniční a zakázané pásmo

Zřízení hraničního pásma dne 1. dubna 1950 představovalo významný zásah do dosavadního vývoje pohraničí. Nařízení se týkalo již zmíněných 28 okresů, ležících podél západní hranice. Do hraničního pásma spadalo přes 300 obcí na českém i slovenském území. V závislosti na terénních podmínkách mělo šířku 2–6 km. Pro potřeby zemědělství a obchodu z něj byla vyjmuta větší města a hospodářská střediska. Vnější hranice pásma měla vést podle místních podmínek podél silnic a turistických stezek. Všechny osoby, které ve vymezené oblasti trvale bydlely, pracovaly nebo zde vlastnily zemědělské pozemky, dostaly povolení vystavené

⁵¹ KOVAŘÍK, David, *Nucené migrace v okolí československých státních hranic v období studené války*. In: VANĚK, Pavel, ŘEZNÍČEK, Roman, POESCHER, Franz, WACKERLIG, Peter (ed.), *Železná opona 1948–1989*, Brno 2019, s. 77.

⁵² MAŠKOVÁ, Tereza, RIPKA, Vojtěch, *Železná opona v Československu. Usmrcení na československých státních hranicích 1948–1989*, Praha 2015, s. 35.

orgánem PS působícím při okresním velitelství SNB. Toto povolení se vystavilo rovněž lékařům a duchovním, jejichž obvod zasahoval do hraničního pásma. Pro přechodný pobyt se vydávala časově omezená povolení určená pro brigádníky, rekreanty nebo příbuzné osob trvale žijících v hraničním pásmu.⁵³ Pro všechny osoby nacházející se v hraničním pásmu zároveň platila určitá omezující opatření. V nočních hodinách se nikdo nesměl pohybovat mimo obce, veřejné cesty a železnice a zakázáno rovněž bylo provádění zeměměřičských prací nebo pořizování fotografií, filmových snímků a kreseb zdejší krajiny.⁵⁴

Rok 1951 přinesl změnu stávající organizace. Dne 28. dubna 1951 ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva vydal Ustanovení o pohraničním území.⁵⁵ Okresy Kadaň, Jáchymov, Kraslice, Aš, Cheb, Mariánské Lázně, Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Vimperk, Prachatice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Třeboň, Jindřichův Hradec, Dačice, Moravské Budějovice, Znojmo, Mikulov, Břeclav, Skalica, Malacky, Bratislava-venkov, Bratislava-město, Šamorín, Dunajská Streda a Čalovo se nyní staly pohraničním územím. To se skládalo ze tří pásem – zakázaného, hraničního a pohraničního. V každém z těchto pásem, která na sebe postupně navazovala, platila odlišná opatření.⁵⁶

Nejpřísnější režim panoval v zakázaném pásmu, které přiléhalo přímo ke státní hranici a směrem do vnitrozemí dosahovalo šířky až 2 km. V tomto prostoru nesměl nikdo bydlet ani sem vstupovat, kromě hlídek PS konajících zde službu. Povolení pro vstup se vydávala pouze výjimečně z naléhavých pracovních důvodů, např. lesních prací.⁵⁷ Ty musely být prováděny za nepřetržitého dohledu hlídky PS a pouze přes den. V místě hraničních přechodů nebo v oblasti s hustějším osídlením, zejména na jižní Moravě nebo v ašském výběžku⁵⁸, bylo zakázané pásmo zúženo.⁵⁹ Ostatní vesnice a osady, které se ocitly v zakázaném pásmu, musely být vysídleny. Hranice zakázaného pásma navrhovaly jednotlivé brigády a oddíly PS podle místních a terénních potřeb.

⁵³ VANĚK, Pavel, *Konstituování pohraničního území jakožto prvku ochrany státní hranice v letech 1948–1951*, s. 334–335.

⁵⁴ MAŠKOVÁ, RIPKA, s. 33.

⁵⁵ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 33.

⁵⁶ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 102.

⁵⁷ ABS (eBadatelna), f. A 6/3, i.j. 242, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 145 ze dne 11. října 1952 „Vstup pracovních brigád do zakázaného pásma“.

⁵⁸ Ašský výběžek byl ojedinělý případ, kdy se celý okres ocitl v hraničním pásmu. Aby nedošlo k dalšímu vyliďňování tohoto již řídko osídleného regionu, stanovil ministr národní bezpečnosti pro okres Aš v rámci pohraničního režimu jisté úlevy, viz ABS (eBadatelna), f. A 6/3, i.j. 608, Tajný rozkaz ministra vnitra č. 124 ze dne 7. června 1954, „Úlevy pro vstup do hraničního pásma v okrese Aš“.

⁵⁹ VANĚK, *Střežení státní hranice*, s. 23.

Na jeho vytyčení výstražnými cedulemi se podíleli příslušníci PS, aby do této oblasti nemusel vstupovat nikdo další. Silnice vedoucí z hraničního do zakázaného pásma opatřili uzamykatelnou závorou.⁶⁰

Hloubka hraničního pásma, jež navazovalo na zakázané pásmo, zůstala na 2–6 km, výjimečně např. v horském terénu mohla dosahovat až 13 km.⁶¹ Vnější hranici opět navrhovala PS, ale vytyčení tentokrát prováděli brigádníci z řad SNB a StB. Zdejší obyvatelé museli projít prověrkou dle směrnic MNB a až poté získali povolení k trvalému pobytu. Časově omezený vstup do pásma se povoloval jako doposud z důvodu zaměstnání, zemědělských prací nebo návštěvy příbuzných. Tyto krátkodobé propustky vydávalo příslušné velitelství SNB podle místa bydliště žadatele na doporučení předsedy MNV. Zemědělské, lesní a další práce v hraničním pásmu měli primárně provádět zdejší pracovníci. Případným pracovním brigádám se udělovaly hromadné propustky. Nadále platilo omezení pohybu v nočních hodinách a nově přibyl zákaz hromadných letních a zimních rekreací. Omezení se dotklo také místních myslivců, kteří mohli pořádat pouze společné hony. V celém hraničním pásmu pak došlo k odstranění silničních ukazatelů a turistického značení.⁶²

Ustanovení o pohraničním území ze dne 28. dubna 1951 zavedlo ještě třetí, pohraniční pásmo, jež navazovalo na hraniční pásmo a táhlo se dál do vnitrozemí. V této oblasti neplatila pro místní obyvatelstvo žádná zvláštní omezení, a sloužilo tak především jako operační prostor pro PS. Z těchto důvodů bývá v literatuře často opomíjeno.⁶³

3.3 Vysídlení

Legislativní ošetření výše uvedených opatření přinesl již zmíněný zákon č. 69/1951 Sb. „O ochraně státních hranic,“⁶⁴ který umožnil ministru národní bezpečnosti provést všechna opatření z Ustanovení o pohraničním území, včetně vystěhování všech obyvatel ze zakázaného pásma. Prováděcí předpisy pro tento zákon a směrnice pro přesídlení

⁶⁰ VANĚK, *Pohraniční stráž*, s. 63.

⁶¹ ABS, f. 2344, k. 33, Práce na tradicích 9. brigády Pohraniční stráže MV, s. 32.

⁶² JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 30.

⁶³ PULEC, *Nástin organizace*, s. 67.

⁶⁴ Sbíрка zákonů republiky Československé, roč. 1951, s. 217.

obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma obsahoval tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 29/1951.⁶⁵

Zakázané pásmo, kde nesměl nikdo bydlet, zahrnovalo v roce 1951 celkem 126 českých a slovenských obcí v 19 pohraničních okresech.⁶⁶ Všichni obyvatelé těchto obcí museli opustit své domovy. V hraničním pásmu se nacházelo více než 300 obcí a osad.⁶⁷ Povolení k trvalému pobytu mohly na základě prověření získat pouze ty osoby, proti nimž nebylo námitek ze strany bezpečnostních složek, ale i jiných institucí. V praxi to znamenalo, že u takových osob nehrozilo, že by někomu mohly napomáhat při pokusu přejít státní hranici, případně se samy pokusit o útěk o zahraničí. V opačném případě se musela celá rodina vystěhovat do vnitrozemí.⁶⁸

Přesídlovací akci předcházela instruktáž pro bezpečnostní referenty příslušných krajských a okresních národních výborů. Pro Karlovarský, Plzeňský a Českobudějovický kraj se konala 17. listopadu 1951 v Plzni. Přítomní funkcionáři se dozvěděli, jak bude celá akce probíhat. V následné diskuzi pak někteří z nich projeví své obavy. Poukazovali především na to, že mezi obyvateli panuje neklid, což zcela jistě souviselo s nejistotou ohledně jejich dalšího osudu. Nikdo z nich v tuto chvíli nevěděl, kam se bude stěhovat, co bude s jejich majetkem, zda se jim podaří udržet práci atd. Další obavy funkcionářů vycházely z opětovného vylidňování pohraniční a s ním spojených hospodářských důsledků.⁶⁹

Celý proces přesídlení připravovala a řídila přesídlovací komise, zřízená v každém pohraničním okrese. Skládala se z předsedy ONV, bezpečnostního referenta ONV, okresního velitele SNB, zástupce okresní stranické organizace a místních orgánů z postižených obcí. Tyto komise shromažďovaly podklady pro rozhodnutí o „národní spolehlivosti“ či „nespolehlivosti“, vypracovaly plán přesídlení a následně zajišťovaly jeho hladký průběh a poskytovaly pomoc přesídlencům v případě hledání nového bydliště nebo zaměstnání. Mezi jejich úkoly rovněž patřilo přesvědčit obyvatele o nutnosti přesídlení. Zejména osoby považované za „státně nespolehlivé“, jež proto musely opustit prostor pohraničí, měly být přesvědčeny, aby se v místě svého nového

⁶⁵ ABS (eBadatelna), f. A 6/3, i.j. 80, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 29 ze dne 13. listopadu 1951.

⁶⁶ KOVAŘÍK, „V zájmu ochrany hranic“, s. 696.

⁶⁷ KOVAŘÍK, *Proměny českého pohraničí*, s. 28.

⁶⁸ VANĚK, *Střežení státní hranice*, s. 23.

⁶⁹ KOVAŘÍK, „V zájmu ochrany hranic“, s. 696.

bydliště „zapojily do velkých staveb socialismu, pro práci v zemědělství a v jiných důležitých odvětví národního hospodářství“.⁷⁰ Přemístěním těchto osob do vnitrozemí mělo současně dojít k přerušení jejich kontaktů a vazeb s pohraničím. Pro určení „spolehlivosti“ neexistovala žádná konkrétní kritéria. Rozhodovací pravomoc proto plně náležela přesídlovacím komisím a příslušným národním výborům. Označení „nespolehliví“ získali především bývalí členové a funkcionáři demokratických politických stran, příslušníci buržoazie (soudně hospodařící rolníci a živnostníci), bývalí důstojníci prvorepublikové armády nebo úředníci a veřejní činitelé propuštění po únoru 1948. Dále prověrkou neprošly rodiny ze smíšených manželství nebo ty, jež měly příbuzné v zahraničí. Pak také osoby, které odmítaly vstoupit do zemědělských družstev nebo se účastnit veřejných schůzí, poslouchaly západní rozhlas nebo třeba jen uměly německy. Odejít musely rovněž rodiny, jejichž člen čelil podezření (prokázanému či neprokázanému) z pašování nebo napomáhání dalším osobám k nelegálnímu překračování státní hranice.⁷¹

Proces přesídlení se s každým jednotlivcem nebo rodinou řešil individuálně, přičemž dotyční se měli vyjádřit, kam by se chtěli přestěhovat. „Kladně prověřené“ osoby ze zakázaného pásma se mohly přestěhovat do nejbližší obce v hraničním pásmu, kde se zpravidla nacházelo velké množství neosídlených budov a hospodářských usedlostí, takže najít nové ubytování nebyl problém. Většina lidí si v takovém případě udržela své stávající zaměstnání. Setrvání „spolehlivého obyvatelstva“ v pohraničí bylo z důvodu zachování místního hospodářství velmi žádoucí. Vysídlení „nespolehlivých osob“ do vnitrozemí představovalo větší komplikace. Více než polovina přesídlenců si sama dokázala zajistit nové bydlení. Těm zbývajícím s hledáním ubytování pomohl příslušný ONV v místě, kam se dotyční stěhovali. ONV rovněž řešil nálady na stěhování a možnosti nového zaměstnání. Lidé se často stěhovali ke svým příbuzným, přátelům, případně se vrátili do svého původního domova, odkud se po válce vydali osidlovat pohraničí. Všichni přesídlenci měli nárok na finanční náhradu za majetek, který museli zanechat v pohraničí, výdaje na stěhování a případné náklady na úpravu nových obydlí. Veškeré tyto náklady hradilo MV.⁷²

⁷⁰ABS (eBadatelna), f. A 6/3, i.j. 80, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 29 ze dne 13. listopadu 1951 „Přemístění všeho obyvatelstva ze zakázaného pásma a nespolehlivých osob z hraničního pásma“.

⁷¹KOVAŘÍK, „V zájmu ochrany hranic“, 697–698.

⁷²KOVAŘÍK, *Proměny českého pohraničí*, s. 41.

Přesídlovací akce probíhala od listopadu 1951 do konce dubna 1952. Celkové počty přesídlených se v literatuře různí. Martin Pulec uvádí, že ze zakázaného pásma odešlo přibližně 800 rodin (zhruba 2500 osob) a z hraničního pásma přibližně 600 rodin (zhruba 1600 osob).⁷³ David Kovařík uvádí konkrétní počet 1254 rodin (448 rodin ze zakázaného pásma a 826 rodin z hraničního pásma), což odpovídá zhruba 4000–4500 lidí.⁷⁴ Tato čísla však nebyla konečná, jelikož v letech 1952 a 1953 došlo k dalšímu rozšiřování zakázaného i hraničního pásma, což mělo za následek další přesuny obyvatelstva. Z hlediska hospodářství představovala hloubka zakázaného a hraničního pásma vážné problémy. Z toho důvodu v druhé polovině 50. let 20. století v určitých oblastech docházelo k zužování obou pásem. Tyto úpravy vyvrcholily v roce 1964. Zakázané pásmo bylo zrušeno a nahradilo jej hraniční pásmo o šířce pouze 1–3 km od státní hranice.⁷⁵

3.4 Demolice budov

Po odchodu veškerého obyvatelstva ze zakázaného pásma zde zůstalo přibližně 3151 opuštěných budov a asi 120 000 hektarů nevyužité zemědělské nebo lesní půdy, která přešla do vlastnictví Státních statků nebo Státních lesů.⁷⁶ Přítomnost opuštěných objektů začala brzy představovat problém, neboť znesnadňovaly přehlednost terénu a tím komplikovaly PS kontrolní a strážní službu. Největší obavy však vycházely z toho, že roztroušená stavení v blízkosti státní hranice by mohly sloužit jako orientační body nebo dokonce poskytovat úkryt osobám snažím se uprchnout do zahraničí. Zástupci MV, MNB a MNO proto rozhodli o plošné demolici budov v zakázaném pásmu. Srovnány se zemí měly být veškeré objekty s výjimkou těch, o které projevil zájem PS nebo ČSA.⁷⁷

Dne 16. srpna 1952 vydal ministr vnitra „Směrnice pro zbourání budov a zařízení v zakázaném pásmu“. Vybrané budovy připadly PS a ČSA a zbytek přešel do majetku pohraničních ONV, které měly provést vlastní demoliční akci. Směrnice obsahovala zvláštní ustanovení týkající se církevních a historických památek a jejich vybavení. Varhany, zvony a veškeré bohoslužebné zařízení z kostelů určených k demolici mělo být rozebráno a převezeno na určené bezpečné místo tak, aby nedošlo

⁷³ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 103.

⁷⁴ KOVAŘÍK, *Nucené migrace*, s. 79.

⁷⁵ KOVAŘÍK, „V zájmu ochrany hranic“, s. 705–706.

⁷⁶ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 103.

⁷⁷ KOVAŘÍK, „V zájmu ochrany hranic“, s. 707.

k jeho poškození. To samé platilo i pro další kulturně a historicky významné památky. Demolice se však nevyhnula historicky často velice cenným nemovitým památkám.⁷⁸

Samotná demoliční akce začala na jaře 1952. Jednotlivé objekty se nejprve zdarma nabídly místním podnikům, aby je na vlastní náklady zbouraly a následně si ponechaly získaný stavební materiál. Později se přidělovaly i soukromým zájemcům, kteří měli především zájem využít získaný materiál pro stavbu vlastního domu. Demolice budov, o které nikdo neprojevil zájem, probíhaly na státní náklady za pomoci brigádníků nebo stavebních podniků. V každém případě však platila podmínka úplného odstranění veškerých částí objektu a následné zarovnaní terénu. Ukončení demoličních prací se původně plánovalo do konce roku 1953. To se však ukázalo jako naprosto nereálné, neboť bourací práce probíhaly ještě v toce 1957, kdy rovněž začaly demoliční akce v širším hraničním pásmu. Řada zdejších obcí zůstávala dlouhodobě poloprázdná nebo úplně opuštěná a prázdné budovy postupně chátraly. Zbourat se měly ty, u nichž se předpokládalo, že již nepůjdou opravit.⁷⁹

Následkem demolicí zaniklo v letech 1952–1960 přes 100 obcí. Veškerá zmíněná opatření měla za úkol především vzdálit potencionální narušitele a jejich případné pomocníky od státní hranice. Vysídlením a následným vyklizením zakázaného pásma vznikl podél státní hranice 1–2 km široký pás, existující až do pádu železné opony v roce 1989. Tím vznikl prostor pro umístění ženižně-technických prostředků, které měly zajistit definitivní neprostupnost státní hranice.⁸⁰

⁷⁸ KOVAŘÍK, *Proměny českého pohraničí*, s. 44.

⁷⁹ Tamtéž, 44–46.

⁸⁰ KOVAŘÍK, „*V zájmu ochrany hranic*“, s. 707.

4 Ženijně technická zabezpečení státní hranice

Po zaujetí nové sestavy v roce 1951 a vybudování potřebného zázemí pro pohraniční roty se začalo s výstavbou ženijně technických zabezpečení (ŽTZ). Z důvodu umístění v zakázaném pásmu, ale i ze strategického a bezpečnostního hlediska, stavěli ŽTZ výhradně ženisté z řad PS. Jednalo se o soubor zařízení určených k zdržení, zadržení či úplnému zastavení osob, pokoušejících se o nelegální překročení státní hranice, a to jak ve směru z vnitrozemí, tak i ze zahraničí. ŽTZ umožnila vyslat signál o pohybu nepovolaných osob a tím spustit poplach na budově roty. Narušitelům pak měla ztížit jejich postup a tím je zdržet do příjezdu hlídky PS.⁸¹

Tato hmotná podoba železné opony vznikala postupně a v průběhu času se různě proměňovala. První technické prostředky, jež sloužily k zesílení zabezpečení státní hranice a usnadňovaly pohraničním hlídkám jejich práci, se zpočátku instalovaly pouze na předem vytypovaná exponovaná místa. Do takových oblastí se umisťovaly například nízkoklopytné překážky nebo nástražná osvěcovadla. Hlídky PS pak monitorovaly prostor z blízkého skrytého stanoviště, aby proti případnému narušiteli mohly okamžitě zasáhnout. Spolehlivou neprostopnost hranice měl zajistit drátěný zátaras, nejdůležitější a nejznámější součást ŽTZ. Postupně se k němu přidávaly další prvky, jež se postupně vylepšovaly a zdokonalovaly.⁸²

4.1 Nástražná osvěcovadla

Vůbec prvním ženijně-technickým prostředkem užívaným hlídkami PS byla nástražná osvěcovadla někdy též nazývána nástrahovadla. Jednalo se o jednoduché zařízení, jehož instalace tudíž nevyžadovala pomoc ženistů. Zejména tzv. nepohyblivé hlídky je umisťovaly na taková místa, kde se očekával pravděpodobný postup narušitelů ke státní hranici. Na takovýchto místech mohla být nástražná osvěcovadla rozmístěna trvale, dokonce i v několika sledech za sebou. Využívala se rovněž i dočasná instalace, kdy hlídka na konci své služby nástražná osvěcovadla deaktivovala, sbalila a odnesla s sebou. Po vybudování drátěného zátarasu se zpočátku umisťovala na jeho stěnu a později se využívala v místech, kde došlo k poškození či poboření zátarasu.⁸³

⁸¹ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 93.

⁸² VANĚK, *Střežení státní hranice*, s. 24.

⁸³ VANĚK, *Pohraniční stráž*, s. 69.

Konstrukce nástražného osvěcovadla se skládala z výmetné trubky (výmetnice) a nástražného drátu o délce až 100 metrů nebo dvou drátů o délce až 50 metrů, které se natahovaly na dvě strany. Do výmetnice se vkládal signální náboj (světlice), jehož zápalka se aktivovala zavaděním o drát, čímž došlo k vystřelení náboje. Výmetnice tudíž musela směřovat vzhůru. Pokud by světlice vyletěla do strany, signál by pravděpodobně nebyl spatřen, a navíc by hrozilo nebezpečí vzniku požáru nebo poranění blízké hlídky. Z obdobných důvodů se upustilo od instalování nástrahovadel na stromy a místo toho se přibíjela na zatlučené kolíky. Dlouhodobé umístění v terénu skýtalo nebezpečí ztráty funkčnosti, neboť světlice mohla navlhnout, popřípadě zamrznout. Vlivem počasí, například poryvem větru nebo námrazou, naopak nečistota docházelo k samovolné aktivaci zařízení. Údržba nástražných osvěcovadel rovněž vyžadovala velké úsilí. Pohraničníci museli výmetnice i nástražné dráty pravidelně natírat a chránit je tak před korozi. Za účelem udržování nástrahovadel ve funkčním stavu se časem zformovala technická hlídka.⁸⁴

Největší problém u tohoto ŽTZ představovala jeho pracná, ale především nebezpečná instalace. Jeho princip spočíval v jednoduché aktivaci, ke které však mnohdy došlo omylem právě během instalace zařízení do terénu. Nebezpečí vystřelení náboje hrozilo již při jeho vkládání do výmetnice, případně když výmetnice nedopatřením spadla na zem. Následkem toho často docházelo nejen k poranění a popálení rukou, a dokonce i amputacím článků prstů. Ojedinelé nejsou ani případy, kdy světlice vystřelila pohraničnickovi přímo do tváře a způsobila mu tak popáleniny v obličeji a poranění hlavy. Takováto zranění se hodnotila jako těžká, ale nestávala se tak často. K lehčím poraněním (např. rukou) docházelo minimálně jednou za měsíc. Přesto však trvalo dlouhou dobu, než velení PS uznalo nebezpečnost dlouhodobého využívání nástražných osvěcovadel. Místo toho se vina kladla na jednotlivé vojáky a jejich neopatrnost při manipulaci se zařízením a nedodržování platných předpisů. Při instalaci nástrahovadla se mělo postupovat takto: nejprve natáhnout nástražný drát, následně umístit výmetnici a na závěr v pozici vleže umístit do výmetnice signální náboj. Tento způsob se uváděl jako jediný bezpečný a správný. Od roku 1953 se začalo postupně upouštět od využívání nástražných osvěcovadel se signálním nábojem, a to jednak z důvodu velkého množství zraněných pohraničníků, ale i kvůli samovolným

⁸⁴VANĚK, Pavel, *K vývoji ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955*. In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra, Praha 2004, s. 185–186.

výstřelům způsobených vlivem počasí a rovněž i vysokým finančním a materiálním nákladům na údržbu zařízení. Do jisté míry původní zařízení na signální náboj nahradila elektrická a uhlíková nástrahovadla, jež nespotřebovávala drahé světlice (při aktivaci se rozsvítila žárovka), a tudíž pro pohraničníky nepředstavovala takové nebezpečí. Tyto moderní verze byly sice odolné vůči vlhku i mrazu, ale za to vyžadovaly napojení na elektrickou síť, což s sebou neslo další finanční i materiální náklady.⁸⁵

4.2 Lesní průseky

Lesní průseky představovaly základní předpoklad pro zbudování dalších ŽTZ. Vykácení dlouhých přímých úseků vytvořilo prostor pro budoucí drátěný zátaras a současně poskytlo pohraničním hlídkám maximální přehled o situaci ve střeženém úseku. Lesní průseky se kácely podél státní hranice, avšak jejich vzdálenost od hranice žádné předpisy neurčovaly. Obvykle se tak nacházely 300–1000 metrů⁸⁶ od státní hranice, přičemž se vždy dbalo na vytvoření co nejdelších přímých úseků, aby hlídka měla dostatečný rozhled na obě strany. Šířka, tedy klíčový parametr průseku, zpočátku dosahovala 10 metrů. V roce 1952 došlo k rozšíření nejprve na 16 a poté na 18 metrů. V roce 1954 náměstek ministra vnitra zamítl žádost o další zvětšení průseku (celkem na 20 metrů) z důvodu vážných hospodářských ztrát vzniklých kácením lesa.⁸⁷

Jelikož se jednalo o oblast v zakázaném pásmu, navíc velmi blízko státní hranice, museli veškeré práce provádět sami pohraničníci. Obvykle se na podobné úkoly vysílala ženijní rota příslušné brigády, případně jednotky záložního praporu. Nejprve se záseky do stromů, případně jiným způsobem, vyznačila trasa průseku a pak se přešlo k samotnému kácení. Od počátku se pohraničníci potýkali s nedostatkem potřebného nářadí a techniky. Největší problém představovaly pařezy bez jejichž odstranění nepřipadalo v úvahu další využití průseků (např. zbudování zátarasu a kontrolních pásů). Vytrhávat velké pařezy umožňoval pouze dostatečně výkonný pásový traktor, jehož obstarání však bylo velmi komplikované a práce s ním zdlouhavá. Z těchto důvodů se čím dál častěji přistupovalo k odstřelování pařezů trhavinou.⁸⁸

⁸⁵ Tamtéž, s. 187–188.

⁸⁶ JÍLEK, Tomáš, *Železná opona na česko-bavorské hranici v letech 1948–1989*. In: KUMPERA, Jan, HÝNA, Alfred (ed.), *Dějepis XIX: sborník katedry historie*, Plzeň 2003, s. 49.

⁸⁷ VANĚK, *Pohraniční stráž*, s. 73.

⁸⁸ VANĚK, *K vývoji*, s. 189–190.

4.3 Drátěný zátaras

Pravděpodobně žádný jiný druh ŽTZ neprošel takovým vývojem jako drátěný zátaras. Jeho výstavba probíhala v letech 1951–1952.⁸⁹ Všechny ženíjní jednotky PS se vždy na několik týdnů soustředily v úseku jedné brigády, a když byl zátaras hotov, přesunuly se k další brigádě a takto postupovaly podél celé západní hranice. Zátaras se v průběhu let postupně proměňoval, avšak jeho nejznámější třístěnná podoba pochází právě z 50. let 20. století.⁹⁰

Stejně jako u každé stavby se nejprve musel srovnat terén, odstranit velké kameny a pařezy. V případě, že zátaras vedl lesním průsekem, se doprostřed prostoru umísťovala vnější stěna a zbylé dvě stěny směřovaly do vnitrozemí. Krajiní stěny, někdy též nazývané odrazové, měly bránit lesní zvěři v přístupu k prostřední elektrifikované stěně a zároveň zpomalit postup narušitelů. Pro stavbu zátarasu se používaly dřevěné kůly, které se nejprve zbavily kůry, následně naimpregnovaly, a nakonec se jejich spodní části opálily, aby se zbránilo hnilobě. Pro krajiní stěny se vybíraly kůly o šířce 12–14 cm, dlouhé 220–270 cm, jež se zatloukaly 20 cm do země. Dřeva pro střední stěnu dosahovala šířky 14–16 cm a délky 280–290 cm, tentokrát neměly být do země zatloukány, ale vsazovány do předem vykopaných nebo vyvrtaných jam.⁹¹

Jednotlivá pole zátarasu (prostor mezi kůly) se vyplétal ostnatým drátem připevněným na skobičkách. Drát se musel napnout tak akorát. Příliš volný a prověšený by poskytoval možnost k prolezení, a naopak silným napnutím mohlo dojít k přetržení. Výplet krajiních stěn tvořilo sedm vodorovně natažených drátů. Prostřední stěna měla osm vodorovných drátů, a navíc v každém poli ještě sedm svislých. Středová stěna se rovněž odlišovala tím, že na vrchol jejích kůlů se přiklepávaly 70 cm dlouhé půlkulatiny (tzv. téčka). Na ně se připevnil pátý elektrifikovaný vodič a zbylé čtyři vodiče se napnuly na izolátory, umístěné na vnitřní straně stěny, tedy té, jež směřovala do vnitrozemí. Pro lepší stabilitu se jednotlivé stěny zátarasu zpevňovaly natažením kotevního drátu, jenž spolu s dalšími ostnatými dráty nataženými od země šikmo mezi ploty zamezovaly pohybu mezi jednotlivými stěnami zátarasu.⁹²

⁸⁹ ABS, (eBadatelna), f. A 2/1, i. j. 460, Činnost Pohraniční stráže za rok 1952. Zpráva o činnosti PS za rok 1952 uvádí, že „bylo vystavěno 697,235 km drátěných zátarasů“.

⁹⁰ VANĚK, *Střežení státní hranice*, s. 25.

⁹¹ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 93.

⁹² VANĚK, *Pohraniční stráž*, s. 78.

Každý rok, když se po zimě drátěný zátaras opravoval, docházelo současně k jeho vylepšování. Do výpletu jednotlivých polí se přidávaly další dráty a v místě jejich křížení se svazovaly vázacím drátem, aby se dosáhlo lepší pevnosti a dráty se bez použití nářadí nedaly rozpojit. V případě prostřední stěny se zvýšil počet vodičů. Prostor mezi ploty se rovněž zahušťoval dalšími ostnatými dráty. Mezi vnější a prostřední stěnou se natahovaly křížem nízko nad zemí a mezi střední a vnitřní stěnou se napínaly na kotevní kolíky směřující šikmo od střední stěny. Konkrétní podoba se místy lišila podle exponovanosti daného úseku.⁹³

Nejúčinnější zesílení drátěného zátarasu poskytlo natažení již zmíněné osnovy několika vodičů, napájených vysokým napětím. Elektrický drátěný zátaras (EDZ) prosadil tehdejší velitel PS Ludvík Hlavačka. Spolu s veškerým přívodním, ovládacím, signalizačním a transformačním zařízením se rovněž užíval název elektrické zařízení ochrany státní hranice (EZOH). Zátaras se napájel z rotní transformátorové stanice, kde docházelo k přeměně nízkého napětí z místní sítě na vysoké napětí 2 000–6 000 V. Odtud pak ve výšce minimálně 7 metrů nad zemí vedlo vysokonapěťové vedení až k zátarasu. Nástražné vodiče se umísťovaly pouze na vnitřní straně prostřední stěny. První vodič se nacházel ve výšce asi 30 centimetrů nad zemí a poslední vedl na vrcholu plotu, celkový počet se pohyboval mezi 5–7 nástražnými vodiči. Pokud na některém z nich došlo ke zkratu, v úseku celé roty se automaticky vypnul přívod proudu do EZOH. Zároveň se na signalizačním přístroji v místnosti dozorcího roty rozsvítila žárovka, jež označovala úsek, kde došlo ke zkratu. V transformátorové stanici naopak žárovka zhasla a spadla signalizační klapka příslušného úseku. Dozorčí důstojník, který přijal zprávu o narušení, obratem informoval hlídku konající službu v daném úseku. Na místo rovněž vyslal poplachovou a případně technickou hlídku, jež měly asistovat při dopadení narušitelů a po ukončení zásahu opět uvést EZOH do provozuschopného stavu.⁹⁴

Vysoké napětí představovalo nebezpečí pro všechny osoby v jeho blízkosti, tedy nejen narušitele, ale i pohraničníky.⁹⁵ Ke zkratu došlo, pokud se někdo dotkl nástražného vodiče, snažil se jej přestihnout nebo při spojení dvou vodičích drátů. Elektrický proud se sice vzápětí vypnul, přesto však ve většině případů docházelo

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 94.

⁹⁵ ABS, f. 2345, k. 27, č. j. PS-05829/11-OS-1955, Hlášení o usmrcení svobodníka Bárty Josefa na EZOH.

k usmrcení osoby, jež zkrat vyvolala. Právě zásah elektrickým proudem představoval (po střelbě pohraničnicků) druhou nejčastější příčinu úmrtí osob, pokoušejících se o přechod státní hranice.⁹⁶ Zejména z ekonomických důvodů nebyl EZOH pod proudem stále, ale především v noci, za snížené viditelnosti nebo na exponovaných místech a nepřehledných úsecích. Pohraniční hlídky proto měly k zátarasu přistupovat tak, jako kdyby měl být neustále zapnutý. Přesto však měli být pohraničníci před vysláním na hlídku informováni, zda je EZOH pod proudem či nikoliv, což se rovněž zaznamenávalo i do pohraniční knihy. Zároveň měly tyto hlídky zakázány vstupovat do prostoru EZOH a jakkoli s ním manipulovat. Opravy a odstraňování zkratů prováděla technická hlídka, speciálně určená pro tyto činnosti. Pro větší bezpečnost pohraničnicků se postupně ustanovily signály např. pro vypnutí proudu nebo průchod hlídky zátarasem, aby hlídky měly neustále přehled o činnosti EZOH. Konkrétní pokyny k obsluze a používání tohoto zařízení se postupně zpříšňovaly právě s ohledem na bezpečnost pohraničnicků.⁹⁷

Pronásledování prchající osoby vyžadovalo, aby hlídky mohly bezpečně projít zátarasem. Pro takové účely se na každý 1 kilometr zátarasu budovaly 2 průchody. Jednalo se buď o podchody s uzamykatelnou brankou pro pěší, nebo vrata pro průjezd vozidel. Podél zátarasu se rovněž stavěl systém zpevněných cest, jenž motorizovaným hlídkám umožňoval rychlejší a efektivnější zásah proti narušiteli.⁹⁸

Výše zmíněná podoba EZOH existovala do poloviny 60. let 20. století, kdy v souvislosti se zrušením zakázaného pásma, proběhlo „přetrasování“ zátarasu. Kvůli vysokým finančním nákladům, ale také z důvodu dlouhodobého naléhání OSN, došlo v prosinci 1965 k vypnutí elektrického proudu v zátarasech. Staré trasy EZOH se postupně likvidovaly a nově se začala používat signální stěna U-60, jež byla napájena pouze slaboproudem. Vzdálenost od hranice měla být taková, aby hlídky po zachycení signálu o narušení měly dostatečný čas a prostor pro zadržení narušitele. Od konce 60. let 20. století se proto signální stěny na exponovaných místech budovaly ve dvou sledech. Jednotlivé dráty se na kůly přichycovaly tak, aby při každém pokusu o přežení nebo prožení stěny, došlo k jejich stržení. Dotyk dvou a více drátů, případně jejich přetižení následně vyvolalo zkrat. V případě zkratu toto elektronické

⁹⁶ MAŠKOVÁ, RIPKA, s. 90.

⁹⁷ VANĚK, *K vývoji*, s. 199.

⁹⁸ ABS (eBadatelna), f. A 6/5 i. j. 544, Nařízení MV č. 56/1962 Služební předpis PS-I-1 Pohraniční služba (pohraniční hlídka, pohraniční rota), s. 166.

signálnizařízení fungovalo stejně jako předchozí varianta EDZ – vyslalo signál na budovu roty, kde dozorčí důstojník viděl místo narušení, kam okamžitě vyslal hlídku. Na rozdíl od svého předchůdce však signální stěna již nepředstavovala smrtelné nebezpečí. Problém přetrvával pouze v případě zvěře, jež vběhnutím do signální stěny způsobovala časté poplachy. Z toho důvodu se od poloviny 70. let 20. století stavěly podél signální stěny ochranné ploty. Signální stěna existovala až do roku 1989 a postupně se inovovala. Jednotlivé verze se podle daného období označovaly U-60, U-70 a U-80.⁹⁹

4.4 Minová pole

V letech 1952–1957 se drátěný zátaras na nejexponovanějších místech zesiloval zaminováním. Prvotní úvahy o zřizování minových polí pocházejí již z počátečního období budování drátěného zátarasu, doplněného kontrolním orným pásem. Podle vyjádření PS oba tyto prvky sice umožnily „kontrolu přechodů a ztěžovaly nepříteli jeho postup, pronikání však nezabránily“.¹⁰⁰ Velitel PS Ludvík Hlavačka proto navrhl „aby některé nepřitelem nejvíce používané a z hlediska výkonu služby nebezpečné a nepřehledné úseky státní hranice byly zaminovány“.¹⁰¹ Jako nejnebezpečnější úsek se uvádělo zhruba 8 kilometrů v okolí Aše, na jehož zaminování se naléhalo již během roku 1951. Ačkoliv v této době již existovalo zakázané pásmo, jeho vysídlení se teprve připravovalo, a tudíž nebylo reálné zaminovávat oblasti, kde žili lidé. První vlna minování proto proběhla až na jaře 1952. Míny se umísťovaly do prostor mezi zátarasy a jejich instalaci mohly provádět výhradně ženijní jednotky.¹⁰²

Jako první se používaly granátové míny, jež se rozmísťovaly 27 metrů od sebe. Od každé z nich vedl na kolících nástražný drát dlouhý 25 metrů. Testování těchto min proběhlo až měsíc po jejich instalaci. Při zkouškách se prokázala značná průraznost střepin a na to vzdálenost až 30 metrů. V případě pevného podkladu účinnost ještě vzrostla. Tento druh min s dlouhým nástražným drátem se brzy ukázal jako nevhodný a především nebezpečný, neboť silnější poryvy větru působící na nástražná drát mohly minu poměrně snadno přivést k výbuchu. Kromě větru mohla do nástražného drátu, vedeného nízko nad zemí, narazit zvířata. Nařízené zvednutí drátu do výšky zhruba

⁹⁹ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 96–97.

¹⁰⁰ VANĚK, *Pohraniční stráž*, s. 88.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² VANĚK, *K vývoji*, s. 205.

50 centimetrů však řešení nepřineslo, neboť na něj v tuto chvíli začali usedat ptáci. Velení PS rozhodlo opustit tento způsob minování a zavést nový typ betonových min. Přes velmi nízkou efektivitu tohoto ženíjního prostředku se jeho první použití hodnotilo velmi příznivě. Vyzdvihován byl zejména morální význam, jelikož například výbuchy min v okolí Aše slyšeli velmi dobře i lidé ve městě. Hodnocení naopak zcela opomíjelo nebezpečí, jež miny představovaly pro pohraničníky. Původně se dokonce uvažovalo i o utajeném rozmístění min za zátaras směrem ke státní hranici, což mělo znemožnit případné zběhnutí pohraničníků.¹⁰³

Na přelomu let 1952 a 1953 proběhla další vlna minování. Tentokrát PS získala výrazně větší množství min. Jednotlivé miny tak mohly být kladeny blíž k sobě, čímž došlo i ke zkrácení nástražného drátu na délku 6 a 9 metrů podle druhu miny. Mezi zátarasy se totiž střídavě rozmisťovaly protipěchotní miny s dřevěnou krabicí a miny s betonovým obalem. Umístěním kousků železného šrotu do obalu miny (krabice či betonu) se její účinek mnohonásobně zvyšoval. Jelikož se miny nově umisťovaly na kolíky ve výšce 60–80 centimetrů nad zemí, železné úlomky se při výbuchu rozletěly na všechny strany. V místech mezi kolíkem s minou a kolíkem s koncem nástražného drátu vznikl asi metr dlouhý nezajištěný prostor, kam se umisťovala nášlapná mina. Tím se zajistila naprostá neprostupnost minového pásu.¹⁰⁴

Třetí generace minových pásů se začala zavádět v létě roku 1953. Dosavadní typy min s nástražným drátem začaly postupně nahrazovat nášlapné miny, ještě se následně zdokonalovaly přidáním elektrické rozbušky. Změna vycházela především z dosavadních zkušeností, kdy narušitelé překonali zátaras buď jeho přečlením, nebo naopak podlezením. Elektrická rozbuška se mohla aktivovat třemi způsoby – sešlápnutím elektrického spínače, přestřižením vodiče, umístěným na prostřední stěně zátarasu na 2. a 3. ostnatém drátu od země anebo přestihnutím či vychýlením nástražného drátu o délce 9 metrů. Uvedené způsoby aktivace spolu s umístěním miny na kolík ve výšce asi 60 centimetrů nad zemí poskytovaly ideální kombinaci vlastností jak nástražných, tak i nášlapných min.¹⁰⁵

Stále však přetrvávalo vysoké riziko samovolného vybuchnutí miny, jež se zvyšovalo zejména v zimním období po napadnutí sněhu. Nebezpečí výbuchu hrozilo

¹⁰³ VANĚK, *Pohraniční stráž*, s. 89–90.

¹⁰⁴ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 95.

¹⁰⁵ VANĚK, *K vývoji*, s. 209.

ale i při běžné údržbě, kontrole či údržbě minového pole, dále při vytahování usmrčené zvěře (zabitě buď výbuchem miny nebo zásahem elektrického proudu) anebo pak při odminování nášlapných min ze zmrzlé země. Pokud se při budování minového pole stala nějaká nehoda, jako důvod se obvykle označilo nedodržování předpisů. V takovém případě se minování na čas zataвило a prováděcí předpisy se upravily a zpřesnily. Avšak ani dodržování veškerých nařízení nedokázalo pohraničnický ochránit. Mina mohla vybuchnout například pod tíhou mokrého sněhu a zasáhnout právě procházející hlídku. Kromě toho výbuchy min způsobovaly četné poškození drátěného zátarasu, který tak musel být neustále opravován. Na takto poškozené části zátarasu se přechodně instalovala nástražná osvěcovadla. Někde byla destrukce zátarasu dokonce tak velká, že neumožňovala opravu a musel se zbudovat nový zátaras. Kombinace minového pole a EZOH se tak brzy ukázala jako kontraproduktivní, jelikož úlomky vybuchlé miny způsobovaly zkrat na elektrifikované stěně zátarasu, které se však v důsledku zaminování velmi špatně hledaly a odstraňovaly. Právě časté úrazy pohraničnicků, nežádka smrtelné, a vzájemná negace EZOH a minových polí představovaly po roce 1957 hlavní příčiny jejich rušení.¹⁰⁶

4.5 Kontrolní orný pás

Kontrolní pás se začal zřizovat již v roce 1951, kdy se osvědčil jako velmi efektivní prostředek při ostraze hranice, a proto se během roku 1952 kladl důraz na jeho zřizování u všech pohraničních brigád.¹⁰⁷ Jednalo se souvislý, pravidelně obnovovaný zoraný pruh země, kde měl případný narušitel zanechat své stopy. Hlídka podle toho poznala, zda přicházel z vnitrozemí nebo naopak ze zahraničí a podle toho zahájila jeho pronásledování. Šířka kontrolního pásu měla být taková, aby jej nebylo možné překonat bez zanechání otisku stop. Praktické provedení však záviselo na místních terénních podmínkách. Tam, kde jeho zbudování bylo technicky a časově náročné se připouštěla minimální šířka 6 metrů. V lesních průsecích se pak doporučovalo 10 metrů, aby jej narušitel nemohl přeskočit pomocí tyče či dlouhé větve. Maximální šíře pásu se nikde neuváděla, na volném prostranství však dosahovala obvykle 15 metrů.¹⁰⁸

¹⁰⁶ VANĚK, *Pohraniční stráž*, s. 92–94.

¹⁰⁷ ABS (eBadatelna), f. A 6/3, i.j. 199, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 102 ze dne 29. července 1952 „Zřízení kontrolního pásu a jeho udržování“.

¹⁰⁸ VANĚK, *K vývoji*, s. 191.

Po vystavění drátěného zátarasu se kontrolní pás stal jeho součástí. Souslednost jednotlivých prvků ŽTZ byla jasně daná. V případě lesního průseku na jeho vnějším okraji vedla kontrolní pěšinka, následoval orný pás, technická (ženijní pěšinka), drátěný zátaras, jehož prostor mezi stěnami v letech 1952–1957 vyplňovala minová pole, a ve zbývající části průseku směrem do vnitrozemí se nacházela hlídková pěšinka, případně věžové pozorovatelný. Klíčovou vlastnost kontrolního pásu tvořila jeho souvislost, což v praxi znamenalo, že měl nepřerušovaně vést po celém úseku brigády. Zejména v roce 1953 proto zesílily snahy vypořádat se i s náročnějším terénem. Konkrétně se jednalo o pokusy o odvodnění bažinatých úseků nebo zavážení skalnatých povrchů například popelem. Nezbytná byla rovněž pravidelná údržba, aby povrch zůstal sypký a nezarůstal. Obnova a úpravy pásu se prováděly za pomoci traktorů a koňských spřežení. V zimě logicky orný pás ztratil svoji funkci. V místech s trvalou sněhovou pokrývkou se však místo něj využíval sněhový pás, jehož zřízení nevyžadovala žádné náklady. Nemusel nutně vést podél drátěného zátarasu a často se zřizoval ve dvou sledech v různé vzdálenosti od státní hranice. Nejen pro kontrolu sněhového pásu se pak zřizovaly lyžařské stopy (tzv. lyžnice).¹⁰⁹

4.6 Pozorovatelný

Využívání pozorovatelem lze doložit od počátku zaujetí nové sestavy v lednu 1951. Nejprve se využívala různá provizorní vyvýšená stanoviště a myslivecké posedy. Následně se pozorovatelný začaly zřizovat na budovách, případně kostelních věžích. Velení PS později ustanovilo, že v úseku každé pohraniční rotý se musí nacházet 1–2 pozorovací věže, jedna zemní pozorovatelná a dva vysoké posedy. Do konce roku 1952 se podařilo vytvořit telefonní spojení mezi jednotlivými pozorovatelnými a stanovištěm rotý. V letech 1953–1954, respektive po vystavění zátarasu, pak postupně docházelo k přesunu pozorovatelem na jeho vnitřní stranu. Pohraničníci hlídkující na pozorovatelně tak mohli rychleji zasáhnout proti narušitelům, již přicházeli téměř výhradně z vnitrozemí a současně se snižovalo riziko zběhnutí pohraničníků do zahraničí.¹¹⁰ Pozorovací věže se nejprve stavěli dřevěné a až později ze železa. Postupně se také zpřesňovaly konstrukční parametry a od poloviny 50. let 20. století měla stavba probíhat výhradně podle plánu a jasně daných instrukcí. Důraz se kladl zejména na důkladné ukotvení celé konstrukce a pečlivé zhotovení pozorovací plošiny, zábradlí a schodů. Co

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 191–193.

¹¹⁰ VANĚK, *Pohraniční stráž*, s. 94–96.

se týče samotné strážní služby na pozorovatelnách, prováděla se výhradně ve dne. V noci nebo za snížené viditelnosti vykonávala hlídka pochůzky podél drátěného zátarasu. Při bouřích a silném větru měla hlídka pozorovatelnu opustit.¹¹¹

4.7 Další druhy ŽTZ

Mezi další druhy ŽTZ patřily prostředky proti nedovoleným přejezdům motorových vozidel či vlaků. První příklady lze pozorovat ještě před rokem 1951, kdy docházelo k přehrazení nebo překopání vedlejších cest vedoucích přes státní hranici. Hraniční přejezdy se opatřily závorami a v jejich okolí se rozmísťovaly protitankové překážky např. betonové jehlany nebo oceloví ježci. Zabezpečení hraničních silničních i vlakových přejezdů se postupně zesilovalo. Šlo však o nárazové akce reagující na násilné překonání hranice. Jako konkrétní příklady lze jmenovat událost 27. července 1951, kdy nákladní automobil Tatra 111 se 14 osobami přešel státní hranici v prostoru Benešova paloučku u Aše nebo akci známou jako „vlak svobody“, jenž 11. září 1951 bez zastavení projel Ašem a který se 107 pasažéry zastavil až v německém Selbu. PS na to reagovala instalací výkolejek, těžkých závor a betonových překážek na železniční i silniční přejezdy. Impuls pro rozmístění překážek i mimo silnice představoval rovněž známý případ překonání železné opony pomocí obrněného pásového vozidla, jenž se stal 24. července 1953 v úseku pohraniční roty Nemanice.¹¹²

¹¹¹ ABS, f. 2347, k. 8, č. j. PS-02332/11-57, Usmrcení vojína Koníčka Antonína při zřícení pozorovateln.

¹¹² VANĚK, *K vývoji*, s. 214.

5 Služba na hranici

5.1 Organizace pohraničních rot a denní řád

V čele pohraniční roty stáli velitel, zástupce velitele pro věci politické (ZVP) a staršina roty, jenž se staral o hospodářské záležitosti. Tyto funkce obsazovali pouze pohraničníci z povolání. Organizačně se rota členila do družstev – střelecké, kulometné, hospodářské a s rozvojem služební kynologie přibýlo ještě družstvo psododů. Veliteli družstev se obvykle stávali vojáci druhého ročníku základní služby. Po zaujetí nové sestavy v roce 1951 se početní stavy pohraničních rot pohybovaly průměrně mezi 35–40 pohraničníky, přičemž každá rota střežila 3–4 km dlouhý úsek státní hranice. Počty pohraničníků se postupně navýšily a roty se tak začaly rozdělovat podle početních stavů na typ A (61 osob), B (52 osob), C (46 osob). V roce 1964 došlo ke změně organizace rot. Jejich typové rozdělení se od té doby označovalo přímo podle počtu příslušníků – typ 60, 68, 72, 76, 84 a 98. Přičemž platilo, že nejsilnější roty se nacházely na nejexponovanějších úsecích. V organizaci roty nově přibýly 3 čety, z nichž každá měla 2–3 družstva. Zároveň vzniklo velitelské družstvo, skládající se ze skladníků, kuchařů, spojařů, údržbářů, řidičů a ošetřovatelů koní. Tato reorganizace umožnila vysílat k ostraze hranice vždy 2 čety, přičemž třetí četa se mezitím mohla věnovat výcviku a politickému školení.¹¹³

Běžný chod roty se odvíje od denního řádu, pracovního plánu a plánu ochrany hranice. Denní řád určoval přesný čas budíčku, tělesné rozcvičky, ranní hygieny, úklidu, snídaně, oběda, večeře, večerního doškolení, osobního volna a večerky. Mimo to vymezoval dobu určenou pro zaměstnání, výcvik, politická školení, kulturně-osvětovou práci bojové rozdělení a denní rozkaz. Hodinové rozdělení jednotlivých aktivit se v průběhu času různě měnilo. Obecně však měl pohraničník strávit každý den přibližně *„8 hodin ve službě při ochraně hranic, 3 hodiny při bojové a politické přípravě, 8 hodin spánkem, hodinu měl mít osobní volno, ve zbývajících čtyřech hodinách se měl věnovat přípravě na službu, kulturně osvětové práci, čištění zbraní, stravování a rozcvičce“*.¹¹⁴ V neděli a o svátcích se zvyšovala doba osobního volna, pohraničníci byli veleni pouze do služby a doba spánku se prodloužila o jednu hodinu. Na konci každého dne proběhlo bojové rozdělení. Všichni pohraničníci přítomní na rotě se shromáždili, vyslechli

¹¹³ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 48.

¹¹⁴ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 70.

zhodnocení uplynulého dne, seznámili se s operativní situací v úseku roty a případně s rozkazy a nařízenými vyšších náčelníků. Po zavedení četového systému se po jednotlivých četách organizovalo zaměstnání, výcvik a jednou týdně také hraniční volno, přidělované do té doby individuálně.¹¹⁵ Pohraničníci uvolnění ze služby i zaměstnání mohli strávit volný den v blízkosti roty. V případě zesílené ochrany hranice se délka služby prodlužovala na 9–12 hodin a do terénu se nasazovalo větší množství hlídek. Na úkor osobního volna a kulturně-výchovné práce se kromě zesílené ostrahy hranice prováděly také hospodářské práce v úseku roty. Ty spočívaly například v opravách ŽTZ, sušení sena pro koně nebo opatrování dřeva pro rotu. Jídelna i kuchyně se nacházely v budově roty. Pohraničnickům nacházejícím se v době výdeje stravy ve službě zajišťoval uchování teplé stravy staršina roty. U každé roty sloužilo několik vojáků se základním zdravotnickým výcvikem. Pro zajištění první pomoci se na rotě nacházely základní léky a prostředky první pomoci. Zdravotnické zázemí pro potřeby roty včetně ošetřovny se pak nacházelo v místě příslušné pohraniční brigády, pod kterou rota spadala.¹¹⁶

5.2 Výzbroj, výstroj a činnost hlídky

Pohraniční hlídky se obvykle skládaly ze dvou mužů, neboť v případě jednočlenné hlídky hrozilo nebezpečí zběhnutí pohraničnicka. U každé hlídky se určil velitel (starší) hlídky, obvykle se jednalo o vojáky druhých ročníků. Bojový úkol a s ním související výzbroj a výstroj hlídky určoval velitel roty při bojovém rozdělení. V případě zbraní fungovala praxe, že pohraničníci si brali do služby zbraně, jež měly přiděleny do osobní péče, a znali tak jejich vlastnosti. Mezi nejpoužívanější zbraně PS patřily v 50. letech 20. století samopal vzor 24/26 a puška vzor 52. Na přelomu 50. a 60. let 20. století došlo k přezbrojení. Přestaly se používat pušky a samopaly se vyměnily za modernější vzor 58 a vzor 61.¹¹⁷ PS vlastnila i kulometry, ale hlídky se jimi vybavovaly jen výjimečně. Dále mohly být hlídky vyzbrojeny útočnými noži a ručními granáty. Standardní výstroj pak tvořila signální pistole s náboji, dalekohled (později i přístroj

¹¹⁵ ABS (eBadatelna), f. A 2/3, i.j. 1475, Návrh předpisů pro pohr. službu Pohraniční hlídka, bojová skupina (OSH-I-1) a Pohraniční rota (OSH-I-2), s. 16–17.

¹¹⁶ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 49–50.

¹¹⁷ ŠMÍDA, *Z historie*, s. 36.

pro noční vidění), maskovací, spojovací a osvětlovací prostředky, polní láhev s vodou a kapesní obvaz.¹¹⁸

Dozorčí roty upozornil pohraničníky 30 minut před plánovaným odchodem na hlídku, aby zahájily přípravu do služby. Asi 10 minut před odchodem předal hlídce zbraně a náboje, uchovávané v uzamčeném zbrojním skladu. Poté překontroloval, zda jsou pohraničníci připraveni k výkonu služby a následně je přivedl k veliteli roty, případně dozorčímu důstojníkovi roty, který vydal bojový rozkaz. Ten uváděl přesné vymezení úseku střežení, úkol hlídky, směr a způsob postupu na stanoviště a zpět a heslo pro případ střídání nebo kontroly. V případě součinnosti se sousedními hlídkami uváděl bojový rozkaz navíc jejich stanoviště a potřebné signály nebo prostředky spojení pro vzájemné dorozumění se. Poté, co velitel nebo dozorčí důstojník roty hlídku znovu překontroloval, odešla ven, kde na určeném místě nabíla zbraně. Na nabíjení zpočátku dohlížel dozorčí roty, později pouze velitel hlídky.¹¹⁹ Následně pohraničníci zahájili přesun na určené stanoviště, přičemž se kladl důraz na skrytý postup. Na místě pak prověřili neporušenost ženíjních prostředků, zkontrolovali okolí svého stanoviště a poté střežili přidělený úsek, přičemž měli za úkol pozorovat i vzdušný prostor, čímž PS doplňovala systém protivzdušné obrany. Po návratu pak hlídka pod dohledem dozorčího roty na určeném místě vybíla své zbraně a starší hlídky podal veliteli roty nebo dozorčímu důstojníkovi hlášení o událostech během služby. Tímto bojový úkol hlídky skončil.¹²⁰

5.3 Použití zbraně

Příslušníci PS měli právo při výkonu služby použít zbraň proti osobám, pokoušejícím se o nelegální překročení státní hranice. Legislativně se tato problematika opírala o zákon č. 286/1948 o národní bezpečnosti¹²¹ a později zákon č. 69/1951 o ochraně státních hranic,¹²² který PS vybavil pravomocemi vojska i bezpečnostních orgánů. Použití zbraně pak konkrétně upravovalo Nařízení ministra národní bezpečnosti ze dne 14. července 1951.¹²³ Příslušník PS mohl při výkonu své služby použít zbraň s výstrahou *„proti osobám, které na území republiky neoprávněně přešly nebo se po území republiky*

¹¹⁸ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 51–52.

¹¹⁹ ABS (eBadatelna), f. A 6/5 i. j. 544, Nařízení MV č. 56/1962, Služební předpis PS-I-1 Pohraniční služba (pohraniční hlídka, pohraniční rota), s.29–32.

¹²⁰ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 46.

¹²¹ Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1948, s. 1783.

¹²² Tamtéž, roč. 1951, s. 217.

¹²³ Tamtéž, s. 218.

*neoprávněně pokoušejí přejít státní hranice a na výzvu nezastaví*¹²⁴ a rovněž „*proti osobám, které se zprotiví služebním zákrokům příslušníka Pohraniční stráže, nelze-li jinak a přes výstrahu překonat odpor, směřující ke zmaření služebního zákroku.*“¹²⁵ Jako výstraha se považovala výzva k zastavení (například zvolání Stůj!) a následný varovný výstřel do vzduchu nebo do země. Použití zbraně bez výstrahy se umožňovalo pouze v případech „*je-li zjevně podniknut útok proti příslušníku Pohraniční stráže, proti jiné osobě, proti stanovišti, které střeží, nebo proti sousednímu stanovišti*“¹²⁶ a zároveň „*k zamezení útěku osob zatčených, zadržovaných nebo nebezpečných pachatelů trestných činů, nelze-li jinak útěku zabránit*“.¹²⁷

Použití zbraně mělo být až posledním možným řešením. Pohraničníci měli nejprve vyčerpat všechny dostupné prostředky a opatření. Rozkaz k zahájení palby vydával vždy velitel hlídky, přičemž mělo být nejprve použito výzvy k zastavení, následně varovného výstřelu a až poté zbraní. Zároveň platilo, že pohraničníci museli vést palbu tak, aby střely nemohly dopadnout na území sousedního státu. To znamenalo, že ani nesměli opěťovat palbu, přicházejí ze zahraničí, například od pohraničních nebo vojenských hlídek sousedního státu. Pohraničníci dále měli zakázáno střílet proti siluetám nebo po zaslechnutí podezřelých zvuků za snížené viditelnosti. Zbraň mohli použít až poté, co se přesvědčili, že se skutečně jedná o narušitele nereagujícího na výzvu k zastavení a k jeho zadržení vyčerпали všechny dostupné prostředky. Tato poslední zásada se však často nedodržovala.¹²⁸

5.4 Organizace pohraničních hlídek

Pohraniční hlídky lze rozdělit do tří základních kategorií – hlídky v prostoru roty, pohyblivé hlídky v terénu a nepohyblivé hlídky v terénu. Nepřetržitou službu v prostoru roty zastával dozorčí roty, jenž zodpovídal za vnitřní řád a pořádek u roty, za včasné odeslání hlídek do služby a jejich připravenost. Hlídkám předával náboje, speciální výstroj, později i zbraně a také dohlížel na nabití a následné vybití zbraní. Tuto funkci vykonávali zpravidla poddůstojníci. Naopak z řad mužstva se určoval dozorčí signalizačního přístroje. Jeho úkol spočíval ve sledování signalizačního přístroje, který

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Tamtéž; ABS (eBadatelna), f. A 6/5 i. j. 544, Nařízení MV č. 56/1962, Služební předpis PS-I-1 Pohraniční služba (pohraniční hlídka, pohraniční rota), s. 108–190.

¹²⁸ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 59–60.

zobrazoval případná narušení signální stěny. Při zachycení signálu okamžitě upozornil velitele roty nebo dozorčího důstojníka roty a zároveň uvědomil hlídku z označeného úseku. V případě potřeby pak hlídkám předával pokyny velitelů. Pozici dozorčího důstojníka roty zastával obvykle voják z povolání, jen ve výjimečných případech poddůstojník. Službu vykonával pouze v noci a ve dnech pracovního klidu, tedy v době kdy nebyl přítomen velitel roty. Dozorčí důstojník vysílal hlídky do služby, vydával jim bojový rozkaz a kontroloval jejich připravenost. Při změně operační situace vykonával nutná opatření a hlásil je svým nadřízeným (veliteli roty a na štáb nadřízeného pohraničního praporu). V případě narušení státní hranice okamžitě učinil opatření k zadržení narušitele a hned poté se odebral na místo narušení, kde organizoval pátrání. Poslední hlídku v prostoru roty tvořil strážný u roty, určován z řad pohraničnicků základní služby k ostraze a obraně budovy roty. Ve výkonu služby podléhal dozorcímu roty, kterému hlásil návraty hlídek a veškerý pohyb v prostoru kolem roty. Dále přijímal signály od pohraničních hlídek a prováděl ostrahu ve dne z pozorovatelný a v noci obchůzkou. S dozorcím roty udržoval spojení buď telefonem, nebo signálním přístrojem.¹²⁹

Stráž hranice představovala základní druh pohyblivých hlídek. Obvykle se jednalo o dvojici pohraničnicků střežících přidělení úsek státní hranice o délce 500–1000 metrů v závislosti na místním terénu. Hlídka se pohybovala po stanoveném úseku, který nepřetržitě pozorovala a v místě zastávek naslouchala a sledovala blízké okolí. Současně průběžně kontrolovala stav ŽTZ, zejména kontrolního orného pásu. V případě zjištění stop narušitele okamžitě informovala stanoviště roty telefonním spojením, upozornila sousední hlídky smluveným signálem a ihned zahájila pronásledování. Hlídka dozor se vysílala k prověření neporušenosti ŽTZ a průběhu státních hranic, především kontrole stavu hraničních znaků. Během svého postupu prozkoumávala terén, například okraje lesa v blízkosti zátarasu, stohy sena, opuštěné objekty a další místa, kde by se mohli ukrývat potenciální narušitelé. Hluběji ve vnitrozemí se pohybovala pořádková hlídka, dohlížející na dodržování pohraničního režimu. Prováděla průzkum terénu a celkové situace v hlubokém týlu rot, ověřovala legitimize osob pohybujících se v hraničním pásmu a kontrolovala autobusové a železniční stanice. Hlídka prověrka se skládala výhradně z důstojníků, zpravidla velitelů,

¹²⁹ ABS (eBadatelna), f. A 2/3, i.j. 1475, Návrh předpisů pro pohr. službu Pohraniční hlídka, bojová skupina (OSH-I-1) a Pohraniční rota (OSH-I-2), s. 22–32.

prověřujících činnost ostatních hlídek. Po přijetí signálu o narušení, zpozorování neznámé osoby, nebo pokud se některá hlídka nevrátila v určeném čase ze služby, vyslala se z budovy roty poplachová hlídka, která měla danou událost prověřit a případně asistovat při dopadení narušitele. Skládala se ze dvou a více pohraničnicků a služebního psa. Mohla být pěší, jezdecká, na lyžích, ale v pozdějších letech převládala motorizovaná. Poplachová hlídka se musela neustále nacházet v budově roty, aby mohla být okamžitě připravena k odchodu. Při zjištění narušitele se určila pátrací skupina složená z pěti a více pohraničnicků a služebního psa. Velel ji důstojník nebo poddůstojník, který organizoval pátrání a pronásledování narušitele. Na větší vzdálenosti se hlídka přepravovala automobily. S rotou udržovala obvykle spojení radiostanicí. Nezřídka se k pátrací skupině připojili i Pomocníci Pohraniční stráže (PPS), kteří hlídce pomáhali s orientací a navigací v místním terénu. Při samotném pátrání pak vedl skupinu psovod se psem a ostatní pohraničníci postupovali 30–50 metrů za ním. O bezpečný přesun dopadeného narušitele na rotu nebo jiné místo určení se starala eskorta, složená ze dvou a více pohraničnicků. Během eskorty měli pohraničníci zbraň neustále v rukou, připravenou k okamžitému použití. Jeden z nich obvykle nepřetržitě mířil na zadrženou osobu, jež měla navíc nasazená pouta, pokud se nejednalo o ženu, dítě nebo zraněného. Technická hlídka měla na starost údržbu, opravy a úpravy veškerých ŽTZ. V místě svého aktuálního působení současně prováděla střežení hranice a v případě potřeby poskytla pomoc sousedním hlídkám. Mezi pohyblivé hlídky v terénu se také řadila pohraniční pošta, doručující kromě služební korespondence také dopisy vojáků a denní tisk. Nesměla se pohybovat po trasách v blízkosti státní hranice, ale pouze po týlových cestách.¹³⁰

Dva nejčastější typy nepohyblivých hlídek tvořily pozorovací hlídka a skrytá hlídka, jež se stavěly ve směru pravděpodobného postupu narušitelů. Pozorovací hlídka střežila stanovený úsek hranice z jednoho stanoviště, obvykle pozorovatelný nebo jiného vyvýšeného místa. Mohla také pozorovat území cizího státu, v takovém případě však musela být pozorovatelná maskovaná. Mezi vybavení hlídky patřily dalekohledy, prostředky pro spojení s rotou a od 60. let 20. století také přístroje pro noční vidění. Skryté hlídky byly veleny na stanoviště předem vytypovaná velitelem roty, jejichž umístění mělo umožnit efektivní zásah proti prchající osobě. Hlídka ve sloužení dvou a více pohraničnicků a služebního psa sledovala okolní prostor ze skrytého stanoviště,

¹³⁰ ŠMÍDA, *Z historie*, s. 40–41.

ke kterému měl vést i skrytý přístup. Od 60. let 20. století se skrytá hlídka zesilovala speciálně vycvičeným psem, kterého psovod v případě signálu vypustil podél trasy zátarasu a postupoval za ním k místu narušení. Pokud PS získala zprávy o chystaném přechodu hranice, konkrétně kdy a kde by měl proběhnout, vyslala se na toto místo hlídka léčka. Skládala se ze tří a více pohraničnicků a velel jí zpravidla důstojník. O jejím vyslání věděl pouze velitel roty a její postup měl zůstat utajený před ostatními hlídkami. Proti narušiteli se rovněž sestavovala hlídka clona, jež měla za úkol přehradit pravděpodobný směr postupu narušitele nebo obkličít a tím uzavřít prostor, kde se prchající osoba nacházela. Početně se jednalo o zesílenou hlídku nebo i celou jednotku, kromě pohraničnicků v ní mohli být i PPS nebo vojáci ČSLA. Hlídka u objektu měla za úkol střežit určený objekt, například stopy po narušiteli nebo doličné předměty, mrtvolu narušitele, sestřelený objekt atd. Ustanovená hlídka zodpovídala, že na střeženém objektu nedojde k žádným změnám. Poslední druh nepohyblivé hlídky tvořila hlídka u závory na komunikaci vedoucí do hraničního pásma. Pohraničníci zde kontrolovali všechny osoby vstupující nebo opouštějící pásmo a ty, které neměly potřebné doklady, na místě zadrželi.¹³¹

5.5 Služební psi

Ačkoliv se služební psi využívali při strážní službě ještě před rokem 1951, nekladl se na ně takový důraz. Teprve po přechodu na vojskový způsob ostrahy hranice se začala rozvíjet služební kynologie. Stávající výcvikové středisko psovodů ve Strážnici kapacitně nezvládalo nárůst počtu psovodů, a proto v březnu 1951 vznikla škola psovodů a služebních psů v Srní, jež se později přesunula do Doupova.¹³² Noví psi, kteří se nakupovali výhradně od kynologů Svazarmu, se zde nejprve umístili do karantény a následně podstoupili dvouměsíční výcvik. Každá pohraniční rota měla vlastní družstvo psovodů, jež disponovalo 2 hlídkovými psy a 1 pátracím. Po zřízení funkce velitele družstva psovodů v roce 1952 se pro účely jejich výcviku proměnilo středisko v Doupově na poddůstojnickou školu psovodů. Zde probíhal šestiměsíční výcvik velitele družstva a jeho pátracího psa. Ostatní psovodi měli přidělené pouze hlídkové psy, s nimiž cvičili ve výcvikovém středisku zřízeném v rámci každé pohraniční brigády. Početní stavy psů u pohraniční roty se zvýšily na 4 hlídkové a 1 pátracího psa.

¹³¹ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 39–40.

¹³² ABS (eBadatelna), f. A 6/3, i.j. 28, Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti, č. 28 ze dne 28. května 1951 „Škola psovodů a psů PS v Srní u Sušice - přemístění do Doupova u Karlových Varů“.

Do budoucna měla mít každá rota až 6 služebních psů. V roce 1954 z důvodu zřízení vojenského prostoru Doupov se poddůstojnická škola psovodů přesunula do Libějovic. Zapojení služebních psů do ostrahy státní hranice se velmi osvědčilo. Doplnění jejich početních stavů však začalo být problematické, neboť nákupy od Svazarmu přestaly stačit. Z toho důvodu si pohraniční brigády od roku 1957 začaly zřizovat vlastní chovné stanice.¹³³

Služební psi se zpočátku využívali k posílení hlídek a pátrání po narušitelích, podle toho se rozlišovali na výše zmíněné psy hlídkové a pátrací. Od 60. let 20. století se podle zařazení do služby a způsobu a úrovně výcviku rozdělovali na psy pátrací, hlídkové, prověřovací, hlídací, nevytváčené, chovné a štěňata. Pátrací psi se zařazovali do hlídek-dozor, poplašných hlídek, případně dalších skupin určených k pátrání a pronásledování narušitele. Hlídkové psy měly přidělené hlídky stráž hranice, dozor, eskorta a skrytá hlídka. Jejich úkolem bylo upozornit psovoda na osobu ve střeženém úseku, nacházející se mimo dohled a slyšitelnost hlídky. V případě poplachu se využívali k vyhledávání a sledování čerstvých stop po narušiteli. Hlídací psi se nacházeli v prostoru roty, kde se využívali k ostraze důležitých objektů například muničních skladů. Prověřovací psi se využívali na silničních a železničních hraničních přechodech, kde pomáhali pohraničnickům při kontrole dopravních prostředků.¹³⁴

Od 60. let 20. století se služební psi cvičili k „útoku na volno“. V praxi to znamenalo, že hlídka po spatření narušitele ve větší vzdálenosti, případně po obdržení signálu o narušení, vypustila psa z vodítka, který se okamžitě vydal po směru pravděpodobného postupu narušitele. Obdobně fungovali i „samostatně útočící psi“, již se od 70. let 20. století využívali k zesílení některých exponovaných úseků státní hranice. V prostoru za signální stěnou se stavěly kotce, jejichž dveře se při narušení stěny automaticky otevřely, případně je mohla na dálku otevřít pohraniční hlídka. Psi následně vyběhli z kotců a měli za úkol dostihnout narušitele a zadržet jej do příchodu nejbližší hlídky.¹³⁵

Zařazení služebních psů pomohlo výrazně zefektivnit systém střežení státní hranice. Z toho důvodu se PS snažila vyšlechtit nové plemeno, speciálně určené pro pohraniční službu. Projekt na vytvoření služebního plemena splňující všechny

¹³³ *Psi na státní hranici*. In: Klub českého pohraničí, z. s. [online], [cit.2024-03-20]. Dostupné z: <https://www.klub-pohranici.cz/vybaveni-ps/>.

¹³⁴ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 69.

¹³⁵ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 53.

mimořádné požadavky předložil již roku 1955 náčelník služební kynologie PS Ing. Karel Hartl. Návrh předpokládal, že křížením německého ovčáka a karpatského vlka vzniknou „*odolní, vytrvalí a ostražití jedinci střežící západní hranice ČSR*“.¹³⁶ Nové plemeno dostalo název československý vlčák a svým vzhledem připomínalo vlka. Právě křížení s vlkem kromě fyzických znaků výrazně ovlivnilo i povahu kříženců. Jedinci byli velmi aktivní, temperamentní s mimořádným smyslem pro orientaci v terénu. Na druhou stranu se vyznačovali velkou provázaností se svou smečkou či rodinou a jejich výchova byla výrazně obtížnější. Výcvik nemohl probíhat formou drilu jako například u německých ovčáků. Československý ovčák tak nesplňoval očekávané předpoklady, a proto jeho nasazení u PS probíhalo pouze ve velmi omezené míře.¹³⁷

5.6 Spolupráce s místním obyvatelstvem

Klíčovou roli v zajištění bezpečnostní situace v pohraniční mělo zdejší obyvatelstvo. Nespolehliví obyvatelé se museli vystěhovat a ti zbývající, jež prošli prověrkou, se PS snažila zavázat ke vzájemné spolupráci. Mohla se při tom odvolávat na zákon č. 69/1951 Sb.,¹³⁸ který mj. udává, že „*ochrana státní hranice je povinností každého občana*“¹³⁹. Silný důvod pro podřízení se režimu rovněž představovala stále přítomná hrozba nuceného vystěhování. Velký vliv měla také propaganda, jež veškeré osoby, které by se mohly pokusit o ilegální přechod státní hranice, vykreslovala jako nebezpečné, ozbrojené zločince nebo nepřátelské agenty západních služeb. Není proto divu, že obyvatelé pohraničních obcí měli z neznámých osob a cizinců strach, a proto na ně raději upozornili příslušníky PS. Ty naopak propaganda zobrazovala nejenom jako strážce hranic, ale rovněž jako ochránce míru a socialismu.¹⁴⁰ Postupně tak docházelo k čím dál větší provázanosti PS a místních obcí. Pohraniční pracovní brigádami výrazně přispívali k hladkému chodu zdejšího hospodářství, pomáhali při stavebních pracích, zapojovali se do kulturního života v obcích nebo např. sportovních utkání.¹⁴¹

Aktivity obyvatel ve prospěch PS dostávaly formální podobu od 2. poloviny 50. let 20. století, kdy se začali formovat Pomocníci Pohraniční stráže. Skládali se

¹³⁶ *Služební psi na státní hranici ČSSR*. In: Pohraničník [online], [cit.2024-03-20]. Dostupné z: <http://pohranicnik.blogspot.com/2019/01/sluzebni-psi-na-statni-hranici-cssr.html>.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951, s. 217.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ VANĚK, *Střežení*, s. 29.

¹⁴¹ ABS, f. 2344, k. 33, Práce na tradicích 9. brigády Pohraniční stráže MV, s. 42–43.

z dobrovolníků z řad místního obyvatelstva a konkrétní členy vybíral velitel příslušné pohraniční roty případně jiný nadřízený náčelník. Všichni PPS po svém přijetí složili slib, poté obdrželi oficiální průkaz a také zevní označení v podobě zelené náloketní pásky s nápisem Pomocník Pohraniční stráže (později jen Pomocník PS).¹⁴² Skupiny PPS se podle místa bydliště organizovaly do družstev a čet. Jejich úkoly zpravidla vycházely z příkazů a potřeb příslušné pohraniční roty. Nejčastěji se jednalo o pozorovací a obchůzkovou činnost, kdy kontrolovali určený prostor a podávali informace o podezřelých a neznámých osobách. PPS se rovněž účastnili pohraničních operačních akcí, kdy vzhledem ke znalosti místního prostředí a terénu plnili roli průvodce.¹⁴³ Speciální pozornost věnovala PS dětem a mladistvým, pro které v součinnosti s pionýrskými organizacemi a Svazem socialistické mládeže zřizovala kroužky Mladých strážců hranic. Děti pod vedením pohraničnicků poznávaly armádní prostředí a seznamovaly se s konkrétními činnostmi a úkoly Pohraniční stráže. Kromě atraktivních aktivit jako například ukázky výcviku služebních psů nebo střelení ze vzduchovky se však děti účastnily i různých bojových her, jež je měly naučit ostražitosti a udavačství.¹⁴⁴

¹⁴²Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1957, s. 205.

¹⁴³ŠEFRANÝ, s. 112–113;PULEC, *Organizace a činnost*, s. 79–81.

¹⁴⁴ABS, f. 2344, k. 33, Práce na tradicích 9. brigády Pohraniční stráže MV, s. 60.

6 Mimořádné události u jednotek Pohraniční stráže

Jako mimořádné události se označovaly jak události týkající se pohraniční strážní služby, tak i chodu a fungování pohraničních jednotek. Zatímco v prvním případě se jednalo zejména o narušení státní hranice nebo zadržení prchající osoby, v druhém případě šlo téměř výhradně o osoby jednotlivých pohraničnicků. Nejčastěji se jednalo o různá zranění a úrazy, způsobené ve službě ale i mimo ni, dopravní nehody, kázeňské a další přestupky. Mezi nejvážnější mimořádné události pak patřily případy zběhnutí do ciziny a úmrtí pohraničnicků. Všechny tyto události se nejprve hlásily veliteli příslušné jednotky, který následně informoval nadřízené orgány. V případě pohraničních rot velitel roty podal hlášení velitelství brigády. Velitel brigády pak nařídil prošetření události, stanovil příslušná opatření, aby se podobná situace pokud možno již neopakovala a případně udělil kázeňské postihy. Poté o celé události sepsal zprávu včetně závěru vyšetřování a navržených opatření a následně ji odeslal na Velitelství PS do Prahy.¹⁴⁵

Následující podkapitoly se budou věnovat případům úmrtí příslušníků PS sloužících u jednotek dislokovaných na česko-bavorské hranici. Největší pozornost bude věnována problematice sebevražd, jež spolu s dopravními nehodami patřily mezi nejčastější příčiny úmrtí pohraničnicků.

6.1 Úmrtí

Případy úmrtí příslušníků PS se zabýval Martin Pulec ve svém díle *Smrt v pohraniční uniformě. Mýty a skutečnost*, kde se mu podařilo shromáždit záznamy celkem 952 vojáků, kteří v letech 1945–1991 zemřeli během svého zařazení u pohraničních ozbrojených složek. Zdaleka ne všichni však zahynuli v souvislosti s výkonem své služby. Pulcova rozsáhlá studie si především kladla za cíl vyvrátit komunistickým režimem předkládaný mýtus o stovkách mrtvých pohraničnicků, zavražděných agenty západních zpravodajských služeb a dalšími ozbrojenými narušiteli. K přestřelkám na hranicích skutečně docházelo, ale ve větší míře pouze v období 1945–1951, tedy do vybudování železné opony a přechodu na vojskový způsob ochrany hranice. V letech 1951–1991 zemřeli v ozbrojených střetech s narušiteli pouze 4 pohraničníci. Zbylá

¹⁴⁵ ABS, f. 2342, k. 146, č. j. PS-0281/11-OS-54, Hlášení o úmrtí Jiřího Truhláře.

úmrtí nastala například v důsledku spáchání sebevraždy, těžkých zranění, dopravních nehod, náhodných výstřelů nebo nešťastnou náhodou.¹⁴⁶

Ve zkoumané oblasti na česko-bavorské hranice zemřelo v souvislosti s výkonem služby v letech 1951–1991 celkem 211 pohraničnicků. Tento počet nezahrnuje případy, které se staly v době dovolenek a vycházek (například nehody soukromých vozidel, rvačky v opilosti atd.) a také přirozená úmrtí. Jednoznačně největší podíl na případech úmrtí měly sebevraždy. Z celkového počtu 211 případů, představoval každý třetí právě sebevraždu (celkem 70). Dopravní nehody tvořily druhou nejčastější příčinu smrti, zahynulo při nich 42 vojáků. Poměrně vysoký počet (24) pohraničnicků usmrtil výstřel ze zbraně druhého pohraničnicka způsobený nešťastnou náhodou, neopatrnou či neodbornou manipulací. Celkem 20 příslušníkům PS se staly osudné prostředky ŽTZ, určené proti narušitelům. Tyto případy pocházejí zejména z 50. let 20. století, kdy se drátěný zátaras zesiloval zaminováním a prostřední stěna zátarasu se napájela vysokým napětím. Výbuch miny usmrtil 8 pohraničnicků a elektrický proud, který se v EZOH na rozdíl od min používal až do roku 1965, si vyžádal 12 obětí. Počet 6 utonulých příslušníků PS je možná trochu překvapivý. Opět se však jedná pouze o případy související s výkonem služby, celkový počet utonutí u PS byl mnohem vyšší. Většina případů se však stala při koupání např. v rybníce či řece během osobního volna a vycházek. Za zmínku dále stojí 5 úmrtí způsobených zmýleným ozbrojeným střetnutím pohraničních hlídek, ke kterým došlo výhradně v nočních hodinách, tedy za špatné viditelnosti a 5 případů zavraždění druhým pohraničnickem. K vraždám došlo ve dvou případech v důsledku opilosti agresora, dvakrát při vzájemném střetu členů hlídky, kdy jeden z nich se pokoušel dezertovat a jeden voják byl zabit při rvačce na budově roty. Mezi další příčiny úmrtí patří úrazy při stavebních pracích (5), výstřel z vlastní zbraně způsobený nešťastnou náhodou, neopatrnou či neodbornou manipulací – nejednalo se prokazatelně o sebevraždu (4), železniční nehody (3), střelná zranění (3), výbuch granátu nebo trhaviny (5) nebo pád z pozorovatelní (2). Mezi poněkud kuriózní případy patří dva zásahy bleskem, umrznutí, zranění při kopané¹⁴⁷ a kopnutí koně.¹⁴⁸ Všechna úmrtí jsou zmíněna v tabulce (viz Příloha č. 1), kde jsou vypsány jak příčiny, tak i příslušné počty případů.

¹⁴⁶PULEC, Martin, *Smrt v pohraniční uniformě. Mýty a skutečnost*, Praha 2021, s. 27–28.

¹⁴⁷ Zranění při kopané je mezi případy související s výkonem služby zařazeno z důvodu povinné účasti vojáků na pravidelné fyzické přípravě.

¹⁴⁸ ABS, f. 2342, k. 146, č. j. PS-0412/01-1964, Vyšetřující zpráva o usmrcení vojína Sádeckého Miloše.

6.2 Sebevraždy

Jak již bylo zmíněno výše, sebevraždy představovaly nejčastější příčinu úmrtí příslušníků PS. V prostoru česko-bavorské hranice ve sledovaném období 1951–1991 spáchalo sebevraždu celkem 70 pohraničnicků. O možné sebevraždě se spekulovalo ještě v dalších 5 případech. Nejčastěji (57) se jednalo o sebevraždu zastřelením případně oběšením (9). Dva vojáci se rozhodli ukončit svůj život požitím jedu, jeden vyskočil z okna a jeden skočil z jedoucího vlaku. Ve většině případů (56) šlo o řadové vojáky ve věku 19–24 let, plnící povinnou vojenskou službu. Zbýlých 14 zemřelých tvořili vojáci z povolání. Motiv činu se podařilo objasnit pouze v případě, kdy ho dotčený sám uvedl v dopise na rozloučenou. V opačném případě se během vyšetřování zkoumal dlouhodobý psychický stav zemřelého, jeho osobní vztahy (jak v armádě, tak v soukromém životě), rodinná situace, kázeňské postihy, finanční problémy atd. Právě problémy v osobních vztazích převládaly u vojáků základní služby. U 10 z nich se podařilo prokázat souvislost sebevraždy s problémy v partnerském vztahu, nejčastěji se jednalo přímo o rozchod s dívkou. Mezi další motivy sebevraždy řadových vojáků patřily rodinné problémy, kázeňské postihy, finanční dluhy, ale také nespokojenost s vojenskou službou, šikana, psychické a zdravotní problémy. U vojáků z povolání se kromě osobních a vztahových problémů objevovaly motivy plynoucí z kariéřních postihů¹⁴⁹ a vyšetřování.¹⁵⁰ Svůj život obvykle ukončili služební pistolí, a to buď v místě svého bydliště, nebo mimo svou jednotku. Naopak vojáci základní služby se ve většině případů (29) zastřelili přímo v budově roty, konkrétně v prostoru sušárny, muničního skladu nebo místnosti určené k čištění zbraní. Tento fakt je poněkud zvláštní, uvážíme-li, že vojáci v době mimo službu neměli mít přístup ke střelivu a zhruba od 60. let ani ke zbraním, které se uchovávaly v uzamčeném zbrojním skladu.¹⁵¹ Někteří z nich se tak do místnosti se zbraněmi dostali například odvedením pozornosti dozorcího roty nebo využili odemčení místnosti v době, kdy se vojáci chystali do služby.¹⁵² Mezi další možnosti patřilo odcizení samopalu (případně jiné zbraně) i s náboji v nestřeženém okamžiku¹⁵³ nebo uschování nábojů např. z cvičné střelby a jejich použití před odevzdáním samopalu po skončení hlídky, při jeho čištění,

¹⁴⁹ Tamtéž, f. 2344, k. 10, č. j. PS-0470/1970, Hlášení o sebevraždě majora Lukáše Miroslava.

¹⁵⁰ Tamtéž, f. 2347, k. 10, č. j. 1065/71, Dokumentace v případě sebevraždy Václava Kačerovského – závěrečná zpráva.

¹⁵¹ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 46.

¹⁵² ABS, f. 2347, k. 8, č. j. PS-0855/69, Vyšetření případu mimořádné události pokusu o sebevraždu zastřelením vojína Petra Albrichtera.

¹⁵³ Tamtéž, f. 2345, k. 28, č. j. PS-0309/01-62, Vyšetřující zpráva o sebevraždě vojína Kubiše Emila.

případně odcizení.¹⁵⁴ Zastřelení se během hlídky, tedy v době, kdy pohraničníci měli k dispozici zbraně nabitě ostrými náboji, vykonalo 10 vojáků. Sebevraždy oběšením se nejčastěji udály mimo prostor roty, obvykle v lese.

Co se týče provázanosti sebevraždy s výkonem povinné vojenské služby, tuto skutečnost se podařilo prokázat pouze u 8 případů. Ve 4 případech se jednalo o reakci na udělený kázeňský postih (vězení). Důvody udělení trestů byly podnapilost, nedovolené držení samopalových nábojů, pozdní návrat z dovolenky a neúmyslné zabití druhého pohraničníka. Dvě sebevraždy měly spojitost s rozpory s ostatními pohraničníky a šikanou. Jeden voják se zastřelil po zavinění havárie služebního vozidla, které řídil bez služebního oprávnění a při které byl lehce zraněn jiný pohraničník. V posledním případě z tohoto výčtu se příslušník PS usmrtil, protože nechtěl sloužit na jednotce prvního sledu.¹⁵⁵

Při analýze četnosti sebevražd u jednotlivých pohraničních brigád na česko-bavorské hranici (viz Příloha č. 2) logicky vyniká pouze 10. pohraniční brigáda Volary, jež na rozdíl od ostatních existovala pouze do roku 1962. Z 6 evidovaných případů se 4 odehrály v 50. letech a 2 v 60. letech 20. století. U ostatních pohraničních brigád jsou počty podobné (viz Příloha 2). Nejvíce (19) sebevražd se stalo u 7. pohraniční brigády Sušice a naopak nejméně (13) u 5. pohraniční brigády Cheb. Za zmínku rovněž stojí, že u sušické brigády byl nejvyšší počet sebevražd (8) spáchán v 50. letech 20. století, kdežto naopak u plánské a domažlické brigády pochází nejvíce případů ze 70. let (u obou brigád tožně 7). Při zkoumání jednotlivých desetiletí vychází za 50. a 60. léta totožná čísla (23). V 70. letech došlo k mírnému poklesu (19) a v 80. letech evidujeme pouze 4 případy. K poslední sebevraždě u PS došlo v srpnu 1990. V následujících podkapitolách budou představeny vybrané konkrétní případy.

6.2.1 Vojín Ján Farkaš

Dne 18. prosince 1958 v 18.45h spáchal sebevraždu zastřelením voják Ján Farkaš, narozený 28. srpna 1939, maďarské národnosti, zařazený u 2. rotы výcvikového střediska Biřkov 9. pohraniční brigády Domažlice.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Tamtéž, f. 2344, k. 8, č. j. PS-3550/1969, Bárta Jan, svobodník – sebevražda.

¹⁵⁵ Tamtéž, f. 2343, k. 86, č. j. PS-050-1/72, Záznam o mimořádné události.

¹⁵⁶ Tamtéž, f. 2344, k. 8, č. j. PS-0847/58, Hlášení o sebevraždě vojína Farkaše Jána.

Vojín Farkaš nastoupil dne 18. prosince 1958 v 16.00h do strážní směny ke střežení objektu výcvikového střediska Biřkov. V době příprav do stráže jmenovaný neprojevoval žádné rozrušení, které by mohlo vzbudit podezření. V době od 16.00 h do 18.00h, kdy jmenovaný měl volno, psal se souhlasem náčelníka stráže dopis své milé. V 17.50 h na rozkaz náčelníka stráže se připravil k převzetí služby. Své stanoviště převzal v pořádku v 18.00 h. Asi v 18.45 h několik příslušníků zaslechlo 2 tlumené výstřely, a proto vyzooměli dozorčího útvaru četaře Kováče, který se okamžitě odebral k prověření příčin střelby. Četař Kováč se pak z několika míst snažil přivolat strážného v uvedeném prostoru, avšak ten se mu neozval. Rozhodl se proto prohledat pistolovou střelnici a okraje baráků, kde se měl strážný pohybovat. Po prohlídce pistolové střelnice vystoupil na hráz střelnice, kde ve světle baterky spatřil strážného ležet na zemi. Nedaleko něho ležela pažba s nadpažbím a pod kožichem měl zasunutou hlaveň pušky. Na místo následně přiběhli dva poddůstojníci základní služby. Jelikož dozorčí útvaru neviděl u ležícího žádné známky života, nařídil poddůstojníkům střežit uvedený prostor, nepřipustit jakékoliv posouvání a rovněž nepřipustit přístup ostatních příslušníků. Sám pak běžel vyzoomět funkcionáře střediska. Sběrač raněných vojín Bína provedl prohlídku raněného vojína Farkaše, zkoušel mu tep a reakci zornic na světlo avšak s negativním výsledkem. Domníval se proto, že vojín Farkaš je již mrtev. Přesto se rozhodl dopravit vojína Farkaše sanitním vozidlem do 3. vojenské okružové nemocnice v Plzni k provedení možné záchrany nebo lékařskému konstatování smrti. Po okamžitém převozu jmenovaného do uvedené nemocnice zde službu konající lékař konstatoval smrt a tělo vojína Farkaše nechal uložit v nemocniční márnici.¹⁵⁷

Prošetřováním činnosti a chování vojína Farkaše se zjistilo, že jmenovaný si velmi těžko zvykal na přechod z civilního do vojenského života. Při jednání s náčelníky se choval až drze, byl samotářské, ale zároveň tvrdé povahy, nesmlouvavý, co si usmyslil, to provedl. Pro neplnění rozkazů dostal dne 19. listopadu 1958 dvoudenní trest práce mimo pořadí.¹⁵⁸ V teorii dosahoval slabých výsledků, naopak dobré výkony předváděl při cvičení na nářadí, o které projevoval zájem. Dále se o něm vědělo, že měl vážnou známost s Alžbětou Kollerovou, se kterou se před nástupem na vojnu denně stýkal. Zejména zpočátku nástupu vojenské prezenční služby a to především v měsíci listopadu si vzájemně dopisovali téměř denně, jelikož vojín Farkaš někdy obdržel i dva

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Jednalo se o trest, kdy dotyčný vykonával určenou práci v době svého osobního volna.

dopisy najednou. Časem však už dopisy tak často nedostával, což nesl dost špatně. Na svoje děvče velmi žárlil, což dospělo tak daleko, že se obrátil na svého kamaráda s žádostí, aby mu děvče hlídal. Vojín Farkaš se příliš zabýval svými osobními záležitostmi, což vedlo k jeho nepozornosti, zejména při vyučování. Dne 16. listopadu 1958 nevěnoval pozornost probíhající politické přednášce a místo toho psal dopis svému děvčeti, za což jej velitel čtyř napomenul. Dne 17. prosince 1958 obdržel vojín Farkaš celkem 3 dopisy a 1 pohlednici. Jedno z uvedených psaní mu poslalo jeho děvčete. Vojín Farkaš po přečtení daného dopisu seděl zamyšlen. V krátké době, zejména po otevření ostatních dopisů, na něm již ostatní pohraničníci žádné rozrušení nepozorovali.

V průběhu dne 18. prosince 1958 na jeho chování nikdo neshledal nic podezřelého. Choval se stejně jako jindy a během dne opět psal dopis děvčeti. V tomto dopise nijak nezmiňoval, že by se snad loučil nebo podobně. V ostatních dopisech rovněž nebyly patrné žádné nesrovnalosti, které by vojína Farkaše mohly rozrušit.

Žárlivost vojína Farkaše patrně podněcovalo omezení zasílání dopisů od jeho dívky, k čemuž v poslední době docházelo z neznámých příčin a což jmenovaný rozebíral a tvořil si různé závěry. K tomuto pravděpodobně došlo i v době výkonu jeho služby jako strážného, kde nejspíše o svém trápení nerušeně rozmýšlel a pod určitým narušením mysli se rozhodl spáchat sebevraždu. K tomuto činu se připravil, o čemž svědčilo provedení rozborky pušky oddělením hlavně od pažby, kdy do hlavně opět zasunul zásobník a přiložením ústí pušky k srdci a následným vystřelením dvou nábojů se usmrtil.

Na základě šetření celého případu nařídil velitel brigády provést rozebrání celého případu se všemi důstojníky a veliteli družstev výcvikových středisek. Cílem mělo být zvýšení bdělosti a věnování se těm příslušníkům, u kterých by se zjistilo duševní rozpoložení na základě zpráv z domova nebo z přechodu z civilního do vojenského života. S případem byl seznámen nižší vojenský prokurátor v Plzni. Dle jeho pokynů proběhlo převezení a pohřbení vojína Farkaše v jeho bydlišti¹⁵⁹

¹⁵⁹ ABS, f. 2344, k. 8, č. j. PS-0847/58, Hlášení o sebevraždě vojína Farkaše Jána.

6.2.2 Četař z povolání Jiří Vinický

Dne 22. září 1960 ve 22.55 h spáchal ve finském domku sebevraždu zastřelením ze služební pistole četař z povolání Jiří Vinický, narozený 21. března 1939, české národnosti, staršina 20. pohraniční roty 7. sušické pohraniční brigády.¹⁶⁰

Jiří Vinický se po nástupu na vojnu ve výcvikovém středisku projevoval jako průměrný příslušník. Slabší hodnocení se u něho jevílo z tělesné přípravy. Jinak v ostatních předmětech byl hodnocen dobře. Stejně výsledky vykazoval i na 18. pohraniční rotě, kam jej zařadili po ukončení výcviku.

Dne 1. listopadu 1959 byl přemístěn na 20. pohraniční rotu a organizačně zařazen do funkce pancéřovníka 1. střeleckého družstva. Hodnocen byl velmi dobře jak v bojové tak, i politické přípravě. Před přijetím za poddůstojníka z povolání byl hodnocen jako výtečný a patřil mezi nejlepší příslušníky na 20. pohraniční rotě. Za dobré výsledky v práci a prospěch v bojové a politické přípravě byl v 10 případech odměněn, povýšen do hodnosti svobodníka a k 9. květnu 1960 mu byl udělen odznak Vzorný pohraničník. Trestán po celou dobu vojenské základní služby nebyl.

Byl mírné, veselé povahy, projevovala se u něho náladovost a stávalo se, že často měnil svoje názory. Příslušníci jej měli rádi pro jeho přímé jednání a kamarádský vztah k ostatním. Rád poskytoval ostatním příslušníkům pomoc, když se na něj obrátili.

V civilu se někdy v jeho jednání projevovaly výkyvy, hlavně při zábavách, kdy požil alkoholu, byla jeho povaha výbušná. Před nástupem vojenské základní služby měl známost s Marií Chotovou. Po krátkém čase jej kamarád z civilu upozornil, že je mu děvče nevěrné. Na jeho žádost dostal dovolenku, aby si celou věc urovnal. Po zjištění skutečnosti se s děvčetem rozešel. Tento rozchod však těžce nesl a vojínu Mátychovi se svěřil, že přemýšlel nad svým závěrem a domníval se, zda neudělal chybu. Sám prý si nevěděl rady a ještě v době, kdy byl na 18. pohraniční rotě uvažoval o tom, zda by se neměl kvůli ní zastřelit. Podle výpovědi vojína Varyše, příslušníka téže roty a současně nejlepšího kamaráda Vinického, se jmenovaný vyjádřil, že zůstane na vojně kvůli ní i částečně k tomu, že by musel hledat zaměstnání v civilu. Později měl známost s děvčetem Janou Kneisovou, která studovala medicínu. Podle jeho řeči vojín Varyš usoudil, že s tímto děvčetem měl vážnou známost.

¹⁶⁰ Tamtéž, f. 2343, k. 86, Zpráva o spáchání sebevraždy četařem z povolání Vinickým.

Vzhledem k neobsazeným funkčním místům poddůstojníků z povolání na 20. pohraniční rotě, uvažovali funkcionáři roty při náboru o přijetí tehdy ještě svobodníka Vinického za poddůstojníka z povolání z toho důvodu, že se projevoval jako nejlepší příslušník na jednotce. Sám svobodník Vinický se vyslovil, že v civilu žádné místo nemá a že uvažoval o tom, že by zůstal u PS jako poddůstojník z povolání. Za tímto účelem mu velitel udělil služební volno, aby se poradil doma s rodiči. Po jeho návratu z domova oznámil ZVP, že rodiče s jeho přijetím souhlasí. V měsíci červnu 1960 mu velitele roty udělil řádnou dovolenou a po návratu z dovolené oznámil ZVP, že již nemá zájem stát se poddůstojníkem z povolání. Více se jmenovaný o jeho záporném stanovisku k přijetí nevyjadřoval až v době, kdy měl být odeslán na lékařskou prohlídku do vojenské nemocnice, v měsíci srpnu 1960. Vyjádřil se, že nemá v úmyslu jet, že se již nechce stát poddůstojníkem z povolání. Odůvodňoval to tím, že celé jeho přijetí se zdlohavě vyřizuje a že o něj pravděpodobně není zájem. Zamítavý postoj se u něho znovu projevil, když měl odjet k přijímacímu pohovoru na velitelství brigády. Před četařem Šerflem se vyjádřil, že nezůstane, že se raději zastřelí. Později zase změnil svůj názor s tím, že to zde dva roky vydrží nebo že bude žádat o přemístění na jinou brigádu. K přijímacímu pohovoru na velitelství brigády odjel a sám se zde vyjádřil, že za poddůstojníka z povolání chce být přijat. Vzhledem k tomu, že dosud zastával odmítavé stanovisko, byli funkcionáři roty i ostatní příslušníci jeho rozhodnutím překvapeni.

Za poddůstojníka z povolání byl přijat dne 1. září 1960, kdy zároveň nastoupil do funkce staršiny 20. pohraniční roty. Dne 10. září 1960 odjel ke svým rodičům na řádnou dovolenou, o kterou předtím naléhavě žádal. Po ukončení dovolené hlásil příchod dne 21. září 1960. Na dotaz ZVP roty, jak se mu dařilo na dovolené, odpověděl, že dobře. Funkcionáři roty, i samotní příslušníci u něho nepozorovali žádné zjevné změny v chování, jednání nebo náladě.

Dne 22. září 1960 se seznámil s dokumentací staršiny roty. Poté hovořil s kuchaři o jejich práci a ujišťoval je, že pokud by měli nějaký problém, bude ho s nimi řešit společně. Později během tohoto dne pronesl několik výroků, že jej mrzí, že zůstal za poddůstojníka z povolání, že by měl v civilu lepší život. Ve večerních hodinách se Jiří Vinický společně s ostatními příslušníky účastnil promítání filmu „Neporažení“. Po skončení filmu se odebral do kanceláře roty, kde se informoval ZVP o tom, kdy má službu. Poté odešel na strážnici, kde ještě hovořil s příslušníky roty. Ani v těchto

případech na jmenovaném nikdo nepozoroval žádné duševní změny. Říkal, že se půjde vyspat a ve 22.00h odešel do svého bytu v podkrovní světnici ve finském domku. Tento pokojík obývali společně s podporučíkem základní služby Josefem Pohořalým, který však v době příchodu Vinického nebyl v ložnici přítomen. V přízemí finského domku spal poručík Vrabec, který měl po službě.¹⁶¹

Asi ve 22.50–22.55 h vojín Kostelec, vykonávající službu strážného roty, uslyšel ve směru od finského domku dutou ránu. Skutečnost nahlásil dozorcímu roty a ten přinesl světlomet k prověření poznatku. Prohledali však pouze venkovní prostory, kde nic podezřelého nenašli. Tělo četaře Vinického našel až podporučík Pohořalý po svém návratu ze služby v 00.45 h dne 23. září 1960. Okamžitě případ hlásil poručíku Vrabcovi. Prohlídkou místa činu zjistili, že na židli u kamen stála nedopitá půllitrová láhev slivovice. Četař Vinický zřejmě před svým činem požil větší množství alkoholu. Na židli rovněž ležela fotografie děvčete Marie Chotové, s kterou se po nástupu vojenské základní služby rozešel. Na neurované posteli pak zůstali dopisní papíry s rozepsaným dopisem a kouskem papíru, na kterém se loučil s rodiči. Nikdo z funkcionářů nezjistil, v jakém okamžiku si četař Vinický vyjmul služební pistoli z pouzdra, které s opaskem viselo v kanceláři roty. Ani poručík Vrabec, který spal v přízemí finského domku, neslyšel žádnou ránu. Po jmenovaném nebyla nalezena žádná korespondence.¹⁶²

Z vyšetřování celého případu vyplynuly následující pravděpodobné motivy sebevraždy: Pravděpodobně rozhodující motiv představoval rozchod s jeho děvčetem Marií Chotovou. S tímto rozchodem se Jiří Vinický nemohl vyrovnat, o čemž svědčí i jeho poznámky v zápisníku, kde si dává vinu, že asi udělal chybný závěr. Po spáchání činu se na místě našla fotografie děvčete umístěná vedle lahve s alkoholem. Bezprostřední vliv na jeho rozhodnutí měla i otázka jeho přijetí za poddůstojníka z povolání. Několikrát měnil svoje stanovisko ke službě v PS. Když o něj byl zájem a na jeho osobu nebyl činěn žádný nátlak, vyslovil před komisí brigády své pevné rozhodnutí zůstat jako poddůstojník z povolání. Vzápětí, po příchodu na jednotku, svého rozhodnutí litoval, jak uvádí v jeho vzkazu rodičům na rozloučenou. Jeho rozhodnutí spáchat sebevraždu do určité míry ovlivnilo i zhlédnutí filmu „Neporažení“, který znázorňuje situaci odchodu armádních jednotek předmnichovské republiky

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž.

z hranic v roce 1938. V posledním díle tohoto filmu jsou scény, ukazující opilost poručíka, který se jde vzdát fašistům a je zastřelen, bezradnost štábního kapitána, který hledá východisko v sebevraždě a násilné rozloučení milenců, kdy je děvče zastřeleno fašisty a mladík se sám sebevražedně vrhá proti palbě nepřítele. Tyto momenty a nepochopení situace mohly do určité míry ovlivnit pocity četaře Vinického a přivodit pravděpodobně v tomto momentu ještě větší rozladěnost v jeho povaze. V neposlední řadě těsně před spácháním sebevraždy požil alkohol, který měl zcela určitě vliv na jeho jednání.

6.2.3 Vojín Ladislav Kruml

Dne 16. dubna 1963 došlo k sebevraždě vojína Krumla Ladislava, narozeného dne 22. března 1942, české národnosti, příslušníka II. ročníku a pokusu vraždy vojína Oravec, narozeného 30. srpna 1943, příslušníka I. ročníku, příslušníků 5. pohraniční brigády Cheb.¹⁶³

Dne 16. dubna 1963 v 16.00h nastoupila do služby dvoučlenná hlídka ve složení, velitel hlídky vojín Kruml a psovod vojín Oravec se služebním psem. Během přesunu služebním vozem na stanoviště vojín Kruml manipuloval nedovoleným způsobem se samopalem. Ostatní pohraničníci mu v tomto jednání zabránili, přičemž pravděpodobně došlo k záměně samopalu mezi vojínem Oravcem a vojínem Krumlem. Po příjezdu na místo zaujala hlídka stanoviště na posedu a plnila úkol.

Vojín Kruml v běžném hovoru s vojínem Oravcem řekl, že se civilu stejně nedočká, čemuž vojín Oravec nerozuměl. Po chvíli řekl vojínu Oravcovi, že jde vykonat osobní potřebu. Při odchodu si s sebou vzal samopal. Když se vrátil, vystřelil z posedu dvě rány do kontrolního pásu. Vojín Oravec reagoval slovy: „Co to děláš? Dej mi pojítko, to je třeba hlásit na rotu“. Vojín Kruml však odmítl pojítko vydat. Po této diskuzi probíhala služba opět klidně. Kruml si zapálil cigaretu a nabídl též Oravcovi, který odmítl s tím, že je nekuřák. Asi za tři minuty si Kruml zapálil další cigaretu a nabídl znovu i vojínu Oravcovi, který ji opět odmítl. V této době si vojín Oravec všiml, že Kruml v obličeji chvílemi červená a bledne. Po vykouření druhé cigarety Kruml po chvíli znovu sahal do kapsy. Vojín Oravec sedomníval, že sahá opět pro cigaretu. Oravec současně zpozoroval, že služební pes něco větrí, a proto se otočil ve směru

¹⁶³ABS, f. 2342, k. 146, č. j. PS-0 380/11-1963, Hlášení o sebevraždě vojína Krumla Ladislava a pokusu vraždy.

ke státní hranici. Jakmile se Oravec ohlédl, Kruml jej udeřil do zátylku. Když se Oravec otočil, Kruml na něho zaútočil znovu, tentokrát již kapesním nožem, kterým Oravec bodnul do zátylku. Vojín Oravec při tom spadl z posedu (z výšky asi 1,5 m) a dal se beze zbraně, která zůstala na posedu, na útěk, směrem ke stanovišti roty. Asi 10 metrů od posedu vojín Kruml vystřelil po vojínu Oravcovi krátkou dávku ze samopalu. Oravec při výstřelech v pudu sebezáchovy padl na zem. Poté se dal znovu na útěk okrajem lesa a vojín Kruml po něm vystřelil další dávku ze samopalu. Oravec znovu upadl, a když střelba přestala, znovu se zvedl a utíkal. Po krátké době uslyšel vojín Oravec, což potvrzují i sousední hlídky, ještě 2–3 výstřely. Vojín Kruml pravděpodobně opustil posed, vzal s sebou oba samopaly a postupoval ve směru, kam utíkal vojín Oravec. Posledními výstřely se zřejmě usmrtil. Vojín Oravec doběhl na stanoviště sousední hlídky, která událost ohlásila na rotu. Na místo se dostavil dozorčí důstojník roty, který nejprve od vojína Oravce zjistil, co se stalo a poté s dalšími pohraničníky odešel na místo události. Na lesní cestě ve vzdálenosti asi 70 m, směrem ke státní hranici našli ležet vojína Krumla. Zjistili, že je střelen do hlavy a po ohledání tepu, že je mrtev. Dozorčí důstojník zajistil střežení prostoru místa činu a zraněného vojína Oravce převezl do nemocnice v Aši.¹⁶⁴

Šetření případu zjistilo, že jednání vojína Krumla ovlivnily tyto okolnosti: Na rotě 16. dubna 1963 nebyl dostatečně organizován život a činnost roty. Velitel roty se v této době nacházel na dovolené a zástupce velitele odjel bez povolení z roty na soukromou cestu. ZVP se účastnil školení na velitelství brigády a z funkcionářů na rotě zůstal pouze staršina roty rotmistr Banko, který měl zároveň službu dozorčího důstojníka roty. Přestože od 14.00 h probíhalo politické školení mužstva, řada pohraničníků se jej neúčastnila a prováděla hospodářské práce v rajonu roty. Těchto prací využili vojíni Kruml, Votýpka a Kozlík k tomu, že se svémocně vzdálili z objektu roty a navštívili místní prodejnu Jednoty s cílem, konzumace piva. Když se na rotě zjistila jejich nepřítomnost, nebyla provedena dostatečná opatření k jejich nalezení.

Pohraničníci Kruml, Votýpka a Kozlík vypili značné množství alkoholu a vojín Kruml si navíc zakoupil čtvrtlitrovou láhev vodky, kterou podle nalezené láhve v blízkosti posedu, vypil během služby před napadením vojína Oravce. V odpoledních hodinách se ještě další pohraničníci přiznali, že navštívili Jednotu, aby zde vypili pivo.

¹⁶⁴ Tamtéž.

Skutečný přehled o účasti na politickém školení mužstva a na hospodářských pracích nebyl zaznamenán.

Přestože službu dozorčího důstojníka roty vykonával rotmistr Banko, v té době jediná osoba z povolání na rotě, provedl vyslání hlídek k výkonu služby na státní hranici četař absolvent Reitmayer. Vyslání hlídky neprovedl podle předpisů, neboť jmenovaný přehlédl opilost vojína Krumla a neproověřil připravenost hlídky.

I když dozorčí roty, desátník Drahorád věděl o podnapilosti některých pohraničnicků, především Kozlíka a Krumla, tuto skutečnost nenahlásil ani, když je předváděl k vydání bojového rozkazu. Také někteří další pohraničníci, kteří věděli o opilství, nic nehlásili. Pouze u vojína Kozlíka oznámil velitel hlídky z terénu, že jmenovaný je v podnapilém stavu. Rotmistr Banko poslal k prověření situace rotného Durného, který hlásil, že je vše v pořádku.

Na 24. pohraniční rotě již v minulém roce bylo jedním z nejvážnějších problémů opilství pohraničnicků. Zásadní vliv v tomto směru měl sám velitel roty kapitán Tichý i jeho zástupce nadporučík Veselý, kteří se sami v několika případech přivedli do podnapilého stavu a to v přítomnosti pohraničnicků i civilního obyvatelstva. Toto jednání se opakovalo dne 15. února 1963 v hostinci v Doubravě. Jednání velitele i jeho zástupce vzbudilo pohoršení na veřejnosti a případ se proto řešil velitelsky i stranicky. Kapitán Tichý byl zbaven funkce velitele roty a jeho zástupce nadporučík Veselý byl potrestán výstrahou pro neodpovědné plnění služebních povinností.

Na rotě se nacházelo několik recidivistů, mezi nimi i vojín Kruml, Votýpka, Kozlík a Adamec, kteří byli několikrát kázeňsky trestáni, zejména pro opilství. Se jmenovanými se soustavně pracovalo a stav se poněkud zlepšil, zásadnějšího obratu se však dosáhnout nepodařilo.

Na případ mohla mít vliv i okolnost, že vojín Kruml byl při vycházce v Aši dne 24. března 1963 příslušníkem SNB několikrát uhozen pistolí do hlavy, což mu způsobilo otřes mozku. Léčil se asi 14 dnů ve státní nemocnici v Aši. Při šetření tohoto případu se zjistilo, že vojín Kruml nebyl vinen.

Vojín Kruml pocházel z dělnické rodiny. Jeho rodiče posledních asi 8 let nežili ve společné domácnosti. Matka jmenovaného byla několikrát soudně trestána a to hlavně pro prostituci. Kruml vyrůstal v neutěšených poměrech a převážně jej

vychovávala babička. Na 24. pohraniční rotu nastoupil v roce 1961. Pro nedostatky v plnění povinností byl 4x kázeňsky trestán a to vězením nepodmíněně v délce 35 dnů. Z toho 2x trestán pro opilství, 1x pro pozdní návrat z vycházky a 1x za zaspání ve službě. Za případ střetnutí s příslušníkem VB v Aši trestán nebyl. Na základě soustavně prováděných pohovorů a individuální práce s ním, se u jmenovaného projevila snaha a v poslední době se zlepšil, což potvrdili funkcionáři i pohraničníci.

Vojín Oravec Emil pocházel z dělnické rodiny, na jednotku nastoupil v roce 1962. Úkoly plnil velmi dobře, nebyl dosud kázeňsky trestán a naopak za iniciativu a aktivitu byl 2x odměněn. Měl velmi odpovědný přístup k plnění vojenských povinností a nadřízení jej hodnotili jako jednoho z nejlepších pohraničnicků roty.

Šetřením se neprokázalo, že by mezi vojínem Krumlem a Oravcem došlo v dřívější době, nebo těsně před odchodem do služby k nějakým rozporům. Obsah korespondence vojína Krumla, ani šetření mezi pohraničnický rovněž neobjasnilo motiv jeho jednání. Vojín Kruml byl uzavřenější povahy, což se projevilo i v tom, že se blíže s nikým na rotě nekamarádil a se svými problémy, hlavně rodinnými, se svěřoval velmi nerad a pouze ojedinele.

Šetřením se dále zjistilo, že hlavní příčinou případu sebevraždy vojína Krumla a pokusu vraždy vojína Oravce bylo opilství. Vojín Kruml měl k tomuto značný sklon. Za základní slabinu, která bránila účinnějšímu řešení problémů morálně-politického stavu a vojenské kázně, bylo falešné kamarádství, které se v uvedeném případě nejmarkantněji projevilo v jednání celé řady pohraničnicků i samotných funkcionářů.

Další příčinu představovala nízká organizovanost života a činnosti jednotky v daném operačním dni. Život a činnost roty neodpovídala předpisům a funkcionáři neplnili základní povinnosti. Funkcionáři praporu neznali dobře skutečný stav na rotě. Provedená dlouhodobá kontrola náčelníkem štábu majorem Vrbou tyto problémy neřešila. Prapor v minulém roce nedůsledně řešil problémy morálně-politického stavu a vojenské kázně.

Štáb brigády a politické oddělení sice řešilo situaci na rotě v souvislosti s bývalým velitelem kapitánem Tichým, ale dále již vývoj a stav na rotě nesledovaly. Prapor ani brigáda novému veliteli roty neposkytla potřebnou a soustavnou pomoc. Náčelník štábu brigády proto navrhl komplexní řešení problému opilství prostřednictvím řady školení, zaměřených na stranicko-politickou práci. Dále stanovil

postup řešení jednotlivých případů opilství a udělil kázeňské tresty, jak konkrétním
řadovým pohraničnickům, tak jejich nadřízeným funkcionářům.

6.2.4 Poručík Václav Kačerovský

Dne 20. října 1971 spáchal ve svém bytě sebevraždu oběšením poručík Václav
Kačerovský, narozený 2. května 1942, české národnosti, zařazen u 12. pohraniční
brigády Planá u Mariánských Lázní.¹⁶⁵

V 6.45h dne 20. října 1971 došel poručík Kačerovský před obuvnickou dílnu
útvary, kde požádal občanského zaměstnance Pikla, aby předal majoru Šilingovi dvě
obálky. Píkl krátce na to předal uvedené obálky praporčíku Tomanovi, který si všiml, že
jedna obálka je z boku otevřená a že obsahuje další dva dopisy. Jeden adresovaný
manželce poručíka Kačerovského a druhý předsedkyni senátu Marii Lukešové, která
Kačerovského předchozího dne soudila. Otevřel proto okamžitě dopis adresovaný
majoru Šilingovi a z jeho obsahu zjistil úmysl poručíka Kačerovského ukončit svůj
život oběšením na půdě jeho bytu. Ihned vyslal přítomné funkcionáře na místo s tím,
aby mu v úmyslu zabránili. Současně zavolal lékaře útvaru pro případné poskytnutí
první pomoci. Přes všechna tato opatření našli asi v 7.10h poručíka Kačerovského
oběšeného na trámu na půdě domu. Okamžitě jej odřízli, snesli z půdy a přivolaný lékař
zahájil oživovací pokusy, kterými se podařilo obnovit srdeční činnost a dýchání.
Kačerovského následně převezli do nemocnice v Plané u Mariánských Lázní, kde přes
veškerou péči lékařů následující den ráno zemřel. Tělo zemřelého poté převezli
do Ústřední vojenské nemocnice k provedení soudní pitvy.¹⁶⁶

Zkoumáním a prošetřováním okolností sebevraždy se zjistilo, že dne 19. října
1971 Okresní soud v Tachově v čele s předsedkyní soudního senátu Marií Lukešovou,
odsoudil Václava Kačerovského k trestu odnětí svobody na 3 roky nepodmíněně
za spolupodílnictví na pytláctví. O rok dříve dne 15. června 1970 požádal Kačerovský
o přijetí do služby ČSLA a o zařazení na funkci politického pracovníka. Ze všech
posudků a provedených prověrek k osobě jmenovaného a z dalších charakteristik
vyplývalo, že se jedná o nezávadovou osobu. Z toho důvodu byl přijat, získal hodnost
poručíka a funkci ZVP, kterou vykonával od 30. června 1971. V souvislosti s výše

¹⁶⁵ ABS, f. 2347, k. 10, č. j. 1065/71, Dokumentace v případě sebevraždy Václava Kačerovského –
závěrečná zpráva.

¹⁶⁶ Tamtéž.

uvedenou trestnou činností došlo dne 1. července 1971 k jeho odvolání z funkce a následnému přeřazení k ubytovacímu oddělení pohraniční brigády.¹⁶⁷

Václav Kačerovský byl z vojenského prostředí hodnocen jako politicky vyspělý důstojník mající dobrý přehled o mezinárodní i vnitropolitické situaci. Aktivně pracoval v organizaci KSČ. Vedl spořádaný rodinný život. Služební povinnosti plnil svědomitě, poctivě a samostatně. Celkově z hodnocení vyplývá, že se jednalo o perspektivního důstojníka.

Ze zprávy o pověsti vyplynulo, že poměr Kačerovského k socialistickému zřízení byl dobrý, v srpnových událostech roku 1968 se zachoval jako správný člen strany a občan republiky. I v civilním kolektivu se projevoval vůči ostatním jako upřímný a kamarádský člověk.

Přijetí Kačerovského do služby v ČSLA proběhlo na základě nezávadových posudků a charakteristik. První závadový poznatek zjistily orgány Obvodního oddělení VB Tachov až po nástupu Kačerovského do služby v ČSLA. Na základě rozporů, které vyšly najevo v souvislosti s jeho dodatečným prověřováním, musely vojenské orgány znovu ověřit původ a poměr Kačerovského k socialistickému zřízení. Z posudků do té doby vyplývalo, že Kačerovský byl dělnického původu s kladným poměrem ke KSČ. Nově se však zjistilo, že otec Kačerovského v roce 1945 převzal do vlastnictví zemědělskou usedlost o výměře cca 7 ha v obci Všeruby, přičemž se však více zabýval obchodováním s dobytkem. V roce 1950 při provádění politického hodnocení obyvatel pohraničních obcí, musela rodina Kačerovských odejít z pohraniční zpět do Kdyně. Od té doby v uvedeném místě otec Kačerovského pracoval až do penze jako pomocný dělník v Kdynských strojárnách. Zejména v opilosti projevoval určitou averzi vůči státnímu a politickému zřízení. Dále se zjistilo, že v době nábory Kačerovského do služby v ČSLA nebyly orgány VB Kdyně (v místě bydliště jeho rodičů) žádány, aby provedly prověrku a podaly zprávu o rodičích.

Vyšetřování dospělo k závěru, že za bezprostřední motiv sebevraždy poručíka Kačerovského lze pokládat těžký depresivní stav vzniklý vrstvením osobních problémů, vyústujícím do vynesení rozsudku s nepodmíněným trestem odnětí svobody. Vojenský kolektiv na smrti Václava Kačerovského nenese žádnou vinu. Nutno konstatovat určité pochybení, ke kterému došlo v souvislosti s prověřováním osoby jmenovaného v době

¹⁶⁷ Tamtéž.

jeho přijetí do služby v ČSLA. Vojenské orgány na tuto skutečnost byly upozorněny a vyvodily z něj patřičné závěry.

6.2.5 Vojín Dušan Berko

Dne 26. února 1973 kolem 00.15 h došlo u pohraniční roty Javoří Pila k sebevraždě samopalem vojína Dušana Berka, narozeného 20. června 1953, slovenské národnosti, zařazeného u 7. pohraniční brigády Sušice.¹⁶⁸

Vojín Berko měl 25. února 1973 uděleno hraniční volno. V odpoledních hodinách se zúčastnil spolu s dalšími pohraničníky zájezdu do Sušice, kde navštívil kino. Po skončení se vrátili ve 21.00 h ke své jednotce. Během této doby nikdo z pohraničníků nepozoroval, že by vojín Berko projevoval nějaké změny ve svém chování. Po příjezdu k jednotce mu byla ohlášena služba, a to stráž roty od 24.00 h do 1.00 h, dále pak od 2.00 do 3.00 h a další služba s nástupem v ranních hodinách k ostraze státní hranice. Do nástupu první služby se zdržoval na umývárně, kde si vojínu Mlynářčikovi postěžoval, že má opět noční službu. Zde také se vši pravděpodobností napsal dopis na rozloučenou do svého kapesního kalendáře. Ve 24.00 h pak nastoupil službu stráž roty, do které jej zaváděl dozorčí roty desátník Kerekeš. Pod jeho velením vojín Berko provedl nabití svého samopalu a vystřídal starého strážného vojína Srnu. Během této činnosti se jmenovaný dle výpovědi desátníka Kereše a vojína Srny choval zcela normálně. Asi po 10–15 minutách uslyšel dozorčí roty v blízkosti roty dávku ze samopalu. Ihned vyběhl s vojínem Srnou před jednotku prověřit situaci. Při tom oba volali strážného, který se jim však neozýval. Podle čerstvých stop ve sněhu jej začali hledat, postupovali po cestě směrem ke státní hranici a našli ho ve vzdálenosti 100 metrů od prostoru střežení, ležícího na cestě v poloze na zádech a asi 2 kroky vedle něho ležel samopal. Při prvním ohledání zjistili, že vojín Berko je střelen do hlavy a nejeví takřka známky života. Případ oznámili dozorčímu důstojníku roty, který ihned přivolal lékařskou pomoc a informoval velitele roty. Jelikož hustě sněžilo, nechal vojína Berka přenést k jednotce, aby mu mohla být poskytnuta první pomoc a místo sebevraždy zajistil. Přivolaný lékař konstatoval smrt zastřelením, která nastala ihned.¹⁶⁹

Vojín Berko nastoupil na pohraniční rotu Javoří Pila dne 15. května 1972. Úkoly v ostraze státní hranice plnil dobře, ve službě byl svědomitý a získal titul velitele

¹⁶⁸ ABS, f. 2343, k. 86, č. j. PS-0277/1973, Vyšetřující zpráva – Berko Dušan.

¹⁶⁹ Tamtéž.

pohraniční hlídky. V bojové a politické přípravě byl hodnocen dobře až výtečně a dne 22. února 1973 získal titul Vzorný pohraničník. Do širšího kolektivu se nezapojoval a na rotě se kamarádil jen s několika pohraničníky slovenské národnosti. Bylo o něm známo, že se pro maličkost silně rozčiloval a projevovaly se u něho prudké výbuchy vzteku. Alkoholické nápoje během vojenské služby nepožíval. V civilním životě byl dle posudků hodnocen kladně.

Šetření, které na místě prováděla určená komise, zjistilo, že vojín Berko před spácháním sebevraždy, napsal do svého osobního kalendáře dopis na rozloučenou, což byl hlavní důkaz, že dotyčný spáchal sebevraždu. Čin nemohla spáchat jiná osoba i z důvodu, že se v čerstvě napadané sněhové pokrývce nenacházely žádné další stopy. Vojín Berko v dopise na rozloučenou zmínil, že na rotě panuje nepořádek a sebevraždu musel spáchat, aby vyřešil národnostní otázku na rotě. Tyto závažné důvody musela komise důkladně prošetřit.

Při prověřování se zjistilo, že pohraničníci v současných zimních podmínkách nastupovali neúměrně dlouhé služby. To se projevovalo při obsazování stanovišť na signální stěně, kam se velely hlídky na dobu nepřetržitě až 8 hodin. Tato služba zasahovala i do nočního času, přičemž musela být prováděna kontrola stěny, což pohraničníky značně vyčerpávalo. V mnohých případech nenásledoval odpočinek k obnově sil, ale další služba v rozmezí 1–3 hodin v hlídce strážný u roty. Období mezi jednotlivými službami v průběhu operačního dne navíc neskýtalo záruku pro usušení výstroje pro další výkon služby, takže se stávalo, že pohraničníci odcházeli do služby v promočené výstroji. Kromě toho nedocházelo k pravidelné obměně nočních a denních služeb. Velká zatíženost byla zaznamenána právě v měsíci únoru, kdy přibývala velká sněhová pokrývka a velitel roty ve snaze udržet signální stěnu v provozuschopném stavu organizoval její uvolňování na úkor osobního volna pohraničníků. V této situaci rota plnila i stanovený program bojové a politické přípravy. Dílčí úkoly v tomto směru se rovněž plnily i v osobním volnu pohraničníků. Velitel roty ponechával z jedné třetiny zpracování plánu k ostraze státní hranice podřízeným funkcionářům. Takový plán proto nebyl tak pečlivě promyšlen, a z toho důvodu docházelo k neúměrnému zatížení některých pohraničníků. Na morálně politický stav pohraničníků měla uvedená zatíženost nepříznivý vliv, zvláště proto, že od pohraničníků sousední jednotky se

dozvídali, že na jejich rotě se neškolí, neopravuje signální stěna, neprovádí žádné práce a tedy, že jejich život je podstatně snazší.¹⁷⁰

I když velitel v rámci možností roty pravidelně uděloval pohraničnickům hraniční volno, tak jeho využití ovlivňovala další nařízení. Pohraničnick se během hraničního volna musel účastnit nástupu na snídani, oběd, večeři, bojové rozdělení, stanovených nácíků a v neposlední řadě i všech témat v politickém školení. V případě udělení vycházky do asi 10 km vzdálené osady Srní, museli pohraničníci ve většině případů docházet pěšky, což v obtížných sněhových podmínkách znamenalo 3hodinovou cestu tam i zpět. Po návratu je většinou čekala noční služba, takže v obavě, aby v noční službě nezaspali, raději na vycházku nešli. Záporně se v kolektivu pohraničnicků jednotky odráželo také to, že velitel roty v některých případech v souvislosti s vysokým zatížením, s pohraničnický jednal nevhodně až arogantně. Málo reagoval na jejich připomínky a požadavky, které se pružně nevyřizovaly, protože neexistoval vzájemný a upřímný kontakt mezi velitelem a pohraničnický. To vedlo k různým diskuzím příslušnicků a vyskytovaly se názory v tom směru, že někteří pohraničníci jsou v porovnání vůči jiným více či méně zatěžování jak službou, tak různými pracemi u roty. Konkrétně se mělo jednat o příslušnický slovenské a maďarské národnosti. Při pečlivém zkoumání se žádné rozdíly mezi Čechy a Slováký, rozdíly mezi kolektivy nebo různé šikany nepotvrdily, což dosvědčila většina pohraničnicků. Takový pohled pocházel ze skutečnosti, že funkce specialistů u roty (spojáři, ženisté, kuchaři, řidiči atd.) zastávali většinou příslušnický české národnosti, a proto také nebyli zatěžování hraniční službou v takovém měřítku.¹⁷¹

Jak problémy služby, tak vzájemných vztahů pohraničníci často diskutovali v menších i větších skupinách. Asi 15 dní před spácháním sebevraždy se sešla skupina 15 pohraničnicků, různorodého složení na umývárně roty, kde se hovořilo o trvajícím náporu na fyzický i duševní stav pohraničnicků. Mezi nimi byl i vojín Berko. Většina pohraničnicků se shodla v tom, že na rotě se musí něco stát, že se buď někdo zastřelí, nebo uteče, aby se začaly řešit jejich problémy. K tomu se vojín Berko nevyjádřil.

Takové skutečnosti měly určitý vliv na jednání jmenovaného, o kterém bylo známo, že byl prudké povahy a rozčilovalo ho i to, když dostal noční službu. Zkoumání zatížení vojína Berka prokázalo, že po stránce služební nebyl přetěžován. Průměrná

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž.

denní služba činila 7.15 h a z toho měl 44 % času nočních služeb. V některých dnech měl odslouženo větší počet hodin, což se však vyrovnalo v dalších dnech. Jeho vyšší zatížení se potvrdilo v plnění dalších úkolů, hlavně pak v manuálních pracích, právě v zimním období.

Vyšetřování dále zjistilo závažné poznatky v místě bydliště vojína Berka. Jeho otec sdělil, že takovou věc od svého syna čekali. Rodiče rovněž uvedli, že se voják Berko doma již dvakrát pokusil o sebevraždu. Poprvé havárií na motocyklu a podruhé před nástupem vojenské základní služby, kdy se pokoušel přerezat žíly na ruce. Jmenovaný v civilním životě často požíval alkoholické nápoje, kvůli čemuž se léčil v protialkoholním ústavu. Byl také silně nábožensky založen. Tyto skutečnosti však nebyly známy před nástupem vojenské základní služby, neboť tato fakta nebyla ani v nejmenším zaregistrována v dokladech brance. To je nutno považovat za vážný nedostatek, protože takový voják by nemohl plnit úkoly na státní hranici.

Šetřením celého případu došla komise k závěru, že šlo o psychopata, což bylo zjištěno v místě jeho rodiště a ověřeno u jednotky. Projevoval se jako nervózní, vznětlivý pohraničník a měl časté výbuchy vzteku. U jednotky měl jen několik kamarádů, kterým se se svými problémy nesvěřoval. Omezoval také písemný styk s rodiči a v kritickou dobu, kdy se vrátil z vycházky a zjistil, že má noční službu, došlo k jeho rozčilení, kdy nedovedl najít jiné řešení a spáchal sebevraždu. Zjištěné nedostatky v organizovanosti a výchovné práci u jednotky nelze brát jako hlavní příčinu, a nemohou mít vliv na spáchání činu. Zapříčiňovaly sice nespokojenost pohraničníků, avšak nejednalo se o takové zatížení, které by vybočovalo z mezí únosnosti. Podobné úkoly plnily i ostatní pohraničníci roty. Šetřením se nepotvrdily případy šikanování a národnostní rozdíly se zcela vyloučily.

Případ byl rozebrán na shromáždění se všemi veliteli pohraničních a zabezpečovacích jednotek dne 27. února 1973, s poukazem na nedostatky zjištěné u jednotky v průběhu šetření. Velitel brigády potrestal velitele roty Javoří Pila přísnou důtkou za slabé provádění individuální výchovné práce, za nesprávné jednání s pohraničníky a slabé ovlivňování organizační a řídicí práce v uplatňování a zpracování plánu ochrany státní hranice.

Závěr

Na konci druhé světové války panovala na československých státních hranicích poněkud komplikovaná situace. Zejména na západní hranici se nacházely zbytky nacistických ozbrojených skupin, proti kterým spontánně vznikaly různé polovojskové skupiny, například revoluční gardy, jejichž činnost byla v mnoha ohledech problematická. Zároveň v pohraničí působily jednotky spojeneckých států a následně i československé armády. V souvislosti s končící válkou pak přes hranice putovali váleční uprchlíci, navracející se vojáci, ale i německé obyvatelstvo, s jehož násilným vystěhováním se začalo na jaře 1945. Kontrolovat situaci v pohraničí měla obnovená Finanční stráž a nově vzniklý Pohotovostní pluk 1 Národní bezpečnosti. Po zahájení organizovaného odsunu Němců počátkem roku 1946, zajišťovaly obě pohraniční složky jeho hladký průběh a poskytovaly správním úřadům potřebnou pomoc. Tato agenda zaměstnávala jednotky v pohraničí natolik, že vykonávání samotné strážní služby již nebylo v jejich silách. Za tímto účelem proto došlo k reorganizaci Pohotovostního pluku 1 NB na Pohraniční útvar SNB 9600 Praha, speciálně určeného pro ostrahu státní hranice. Ta v této době stále probíhala pochůzkovým způsobem. Přestože se postupně zvyšovaly sankce za nedovolené překročení státní hranice, počet lidí pokoušejících se tímto způsobem opustit republiku se stále zvyšoval. Bezpochyby to souviselo s nastupujícím komunistickým režimem, kterým se řada lidí cítila ohrožena, a rozhodla se proto raději pro emigraci. Komunisté si tuto skutečnost uvědomovali a neoprávněné opuštění území republiky, dosud trestané pouze jako přestupek, nově klasifikovali jako trestný čin.

Zároveň se začala posilovat ostraha státní hranice, kterou měla nově vojskovým způsobem zajišťovat Pohraniční stráž, zřízená podle sovětského vzoru. Zákon č. 69/1951 o ochraně státních hranic udělil Pohraniční stráži pravomoci vojska i bezpečnostních orgánů a zároveň jejím příslušníkům umožnil použít zbraň proti osobám pokoušejícím se o nedovolené překročení státní hranice. Na nejvyšším stupni soustavy Pohraniční stráže stálo pražské velitelství. Další úroveň představovaly pohraniční brigády, které velely jednotlivým pohraničním rotám, jež se nacházely v blízkosti státní hranice a vykonávaly samotnou strážní službu. K 1. lednu 1951 došlo k zaujetí nové sestavy podle výše zmíněné struktury. Jednotky prvního sledu (pohraniční roty) měly k tomuto datu obsadit stanovené úseky hranice. Pro potřeby Pohraniční stráže se zprvu upravovaly vhodné opuštěné budovy v blízkosti hranice

(např. školy, fary, hostince). Tam, kde se žádné použitelné objekty nenaházely, museli pohraničníci vybudovat veškeré zázemí roty vlastními silami. Pro tyto účely se na každé rotě stavěly dva dřevěné UBA baráky, kde se nacházely ložnice mužstva, jídelna, kuchyně, umývárna a WC, kanceláře a sklady. Většina jednotek prvního sledu se nacházela v horském terénu, kde panovaly tvrdé klimatické podmínky. Narychlo zbudované dřevěné baráky s tenkými zdmi a chatrnou podezdívkou tak zejména v prvních letech po zaujetí nové sestavy neposkytovaly pohraničníkům příliš velký komfort, a musely být proto postupně vylepšovány.

Komunistický režim se již od roku 1948 snažil regulovat přístup obyvatelstva ke státní hranici. V pohraničních okresech proto postupně vycházely vyhlášky a nařízení, jež určitým způsobem zasahovaly do života místních lidí, například tím, že omezovaly jejich pohyb v nočních hodinách. V roce 1950 pak vzniklo hraniční pásmo, do kterého se mohlo vstupovat pouze s příslušným povolením, a pro místní obyvatele zde rovněž platila řada omezujících opatření. O rok později však nastala změna a uvnitř stávajícího hraničního pásma vzniklo ještě zakázané pásmo, těsně přiléhající ke státní hranici. V tomto prostoru nesměl nikdo bydlet ani do něj vstupovat. Všichni zdejší obyvatelé se museli vystěhovat a veškeré opuštěné budovy byly následně zbourány. Z hraničního pásma navíc musely odejít všechny „státně nespolehlivé“ osoby, což znamenalo další nucené přesídlování. Po demoličních akcích v zakázaném pásmu, vznikl podél státní hranice 1–2 km vylidněný a vyklizený pás země, jenž brzy posloužil jako prostor pro umístění ženižně-technických zabezpečení.

Hmotná podoba železné opony neboli fyzické uzavírání státní hranice začalo v roce 1951. Základní prvek tvořil drátěný zátaras, jenž se postupně budoval po celé délce západní hranice Československa. Tvořily jej tři stěny, přičemž na prostřední stěně se nacházela osnova elektrických vodičů, do kterých proudilo napětí o síle až 6 000 V. Osoba zasažená elektrickým proudem o takto vysokém napětí, ve většině případů zemřela na místě. K vypnutí elektrického proudu v zátarasu došlo až na konci roku 1965, do té doby si vyžádal desítky obětí. V polovině 50. let 20. století se za účelem dalšího zesílení a zdokonalení ochrany hranice začala podél drátěných plotů zřizovat minová pole. Ta se ovšem ukázala jako neefektivní, jelikož jejich použití se vzájemně vylučovalo s elektrickým zátarasem, a navíc nestabilní miny představovaly velké nebezpečí pro samotné pohraničníky. Z toho důvodu se od jejich používání upustilo. Naopak velice užitečným se ukázal souvislý a pravidelně upravovaný kontrolní orný

pás. Pohraničníci podle zanechaných stop v půdě poznali, zda narušitel přišel z vnitrozemí či ze zahraničí a podle toho zahájili jeho pronásledování.

Samotnou ostrahu státní hranice zajišťovaly jednotlivé pohraniční rotý. Pohraničníci kromě samotné strážní služby museli udržovat a opravovat ženižně-technická zabezpečení, podílet se na chodu rotý, účastnit se výcviku a politického školení. Ostrahu hranice vykonávaly obvykle dvoučlenné ozbrojené hlídky, jež měly oprávnění použít při výkonu své služby zbraň. S rozvojem služební kynologie se do hlídek začali zařazovat i služební psi, což pomohlo k výraznému zvýšení efektivity zásahů proti narušitelům. Zpočátku se psi rozdělovali na hlídkové a pátrací. Zdokonalování jejich výcviku později umožnilo jejich využití i k útokům na volno. Další klíčovou složkou v zajištění státní hranice tvořilo obyvatelstvo v pohraničí. Pohraničníci v místních obcích pomáhali prostřednictvím pracovních brigád při stavebních a hospodářských pracích a zapojovali se do kulturních a sportovních akcí. Zdejší obyvatelé pak na oplátku pomáhali Pohraniční stráž při ostraze hranice. Ti nejaktivnější se pak stali Pomocníky Pohraniční stráže a plnily úkoly přidělené velitelem příslušné pohraniční rotý.

Komunistický režim se snažil padlé příslušníky Pohraniční stráže prezentovat jako oběti neustálých přestřelků s agenty západních zpravodajských služeb a dalšími ozbrojenými narušiteli. Ozbrojené střety na státních hranicích skutečně probíhaly, ale zejména v období let 1945–1951, tedy v době, kdy státní hranice byla ještě relativně snadno prostupná a její ostraha probíhala pouze pochůzkovým způsobem. Po roce 1951 a přechodu na vojskový způsob ochrany hranice zemřeli při střetech s narušiteli pouze 4 pohraničníci. K ostatním úmrtím nejčastěji docházelo v důsledku dopravních nehod, sebevražd, úrazů, náhodných výstřelů atd. Velká část případů však nijak nesouvisela s výkonem pohraniční strážní služby, neboť se stala v době vycházek a dovolených. U 5 pohraničních brigád dislokovaných na česko-bavorské hranici zemřelo v souvislosti s výkonem služby v letech 1951–1991 celkem 211 pohraničníků. Nejčastější příčinu úmrtí tvořily sebevraždy, pro kterou se rozhodlo 70 vojáků. Dopravní nehody si vyžádaly 42 obětí. Náhodný výstřel ze zbraně druhého pohraničníka usmrtil 24 mužů a 20 dalším se staly osudné prostředky ženižně-technických zabezpečení, konkrétně se jednalo o výbuch miny nebo zásah elektrickým proudem. Z celkem 211 případů představoval každý třetí sebevraždu. Většinou se jednalo o vojáky základní služby, kteří se rozhodli ukončit svůj život zastřelením. Mezi nejčastější motivy činu patřili potíže

v partnerských vztazích, finanční dluhy, konflikty s ostatními pohraničníky, nespokojenost s vojenskou službou a psychické a zdravotní problémy. Při analýze četnosti sebevražd za jednotlivá desetiletí se nepodařilo potvrdit hypotézu předpokládající nejvyšší počet případů v 50. letech 20. století. V tomto období spáchalo sebevraždu 23 vojáků. Stejný počet však evidujeme i v 60. letech. V 70. letech došlo pouze k mírnému poklesu na celkem 19 případů. Výjimku tak tvořila pouze 80. léta, kdy se rozhodli ukončit svůj život pouze 4 pohraničníci. Můžeme tedy říct, že k sebevraždám docházelo ve stejné míře v různých časových obdobích, vyjma 80. let, kdy už případů výrazně ubylo. Podrobný popis jednotlivých případů pak mj. pomohl přiblížit reálnou situaci a prostředí na pohraniční rotě a poskytl tak obraz o konkrétním fungování jednotek Pohraniční stráže, který se ne vždy shodoval s tím, co prezentovaly oficiální zdroje. Ve většině případů se jednalo o nedodržování předpisů, nevyhovující přístup nadřízených důstojníků a velitelů (příliš přísný nebo naopak zcela benevolentní) a v neposlední řadě nedostatečné prověření nových branců. Tyto nedostatky se pak do různé míry podílely na mimořádných událostech, jakými byly právě úmrtí vojáků při výkonu služby a sebevraždy.

Seznam použitých zkratk

ABS	Archiv bezpečnostních složek
ČSA	Československá armáda
ČSLA	Československá lidová armáda
EDZ	Elektrický drátěný zátaras
EZOH	Elektrické zabezpečení ostrahy hranice
FS	Finanční stráž
MNB	Ministerstvo národní bezpečnosti
MNO	Ministerstvo národní obrany
MNV	Místní národní výbor
MV	Ministerstvo vnitra
NB	Národní bezpečnost
ONV	Okresní národní výbor
OSN	Organizace spojených národů
PPS	Pomocníci pohraniční stráže
PS	Pohraniční stráž
PS SNB	Pohraniční stráž Sboru národní bezpečnosti
SNB	Sbor národní bezpečnosti
VB	Veřejná bezpečnost
VS	Vnitřní stráž
ZVP	Zástupce velitele pro věci politické
ŽTZ	Ženíjně technická zabezpečení

Seznam použitých pramenů a literatury

Nevydané prameny

Archiv bezpečnostních složek

- f. 2342 5. brigáda Pohraniční stráže Cheb, k. 146.
- f. 2343 7. brigáda Pohraniční stráže Sušice, k. 86.
- f. 2344 9. brigáda Pohraniční stráže Domažlice, k. 8, 10, 33.
- f. 2345 10. volarská Pohraniční brigáda, k. 27–28.
- f. 2347 12. brigáda Pohraniční stráže Planá u Mariánských lázní, k. 8, 10.

Nevydané prameny přístupné přes portál eBadatelny

Archiv bezpečnostních složek (eBadatelna)

- f. A 6/3 Organizační a vnitřní správa Federálního ministerstva vnitra, III. díl.
- f. A 6/5 Organizační a vnitřní správa Federálního ministerstva vnitra, V. díl.
- f. A 2/1 Sekretariát (ministra národní bezpečnosti) ministra vnitra, I. díl.
- f. A 2/3 Sekretariát federálního ministerstva vnitra, III. díl.

Právní předpisy

- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1927.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1936.
- Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1948.
- Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1951.
- Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1957.

Literatura

JÍLEK Tomáš, JÍLKOVÁ, Alena, *Železná opona: československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989*, Praha 2006.

KOLEKTIV AUTORŮ, *Stručný přehled dějin Pohraniční stráže*, Praha 1986.

KOVAŘÍK, David, *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, Brno 2006.

MAŠKOVÁ, Tereza, RIPKA, Vojtěch, *Železná opona v Československu. Usmrcení na československých státních hranicích 1948–1989*. Praha 2015.

PULEC, Martin, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006.

PULEC, Martin, *Smrt v pohraniční uniformě. Mýty a skutečnost*, Praha 2021.

ŠEFRANÝ, Stanislav, *Sborník dokumentů k dějinám Pohraniční stráže*, Praha 1989.

ŠMÍDA, Zdeněk, *Z historie 10. brigády Pohraniční stráže Volary*, Praha 2017.

VANĚK, Pavel, *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*, Praha 2008.

Odborné články/studie

JÍLEK, Tomáš, *Železná opona na česko-bavorské hranici v letech 1948–1989*. In: KUMPERA, Jan, HYNA, Alfred (ed.), *Dějepis XIX: sborník katedry historie*, Plzeň 2003, s. 43–54.

KOVAŘÍK, David, *Nucené migrace v okolí československých státních hranic v období studené války*. In: VANĚK, Pavel, ŘEZNÍČEK, Roman, POESCHER, Franz, WACKERLIG, Peter (ed.), *Železná opona 1948–1989*, Brno 2019, s. 75–82.

KOVAŘÍK, David, „*V zájmu ochrany hranic*“. *Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952)*. In: *Soudobé dějiny* 12, 2005, 3–4, s. 686–707.

RÁZEK, Adolf, *Vznik a proměny železné opony: začátky*. In: BREITFELDER, Miroslav (ed.), *Dějepis XXIV: sborník katedry historie*, Plzeň 2011, s. 87–108.

ŘEHÁČEK, Karel, *Organizace ostrahy česko-bavorské státní hranice na Plzeňsku od května 1945 do února 1948*. In: BREITFELDER, Miroslav (ed.), *Dějepis XXIV: sborník katedry historie*, Plzeň 2011, s. 109–135.

PULEC, Martin, *Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948–1951*. In: *Securitasimperii* 7, Praha 2001, s. 55–96.

VANĚK, Pavel, *Konstituování pohraničního území jakožto prvku ochrany státní hranice v letech 1948–1951*, s. 334–335.

VANĚK, Pavel, *K vývoji ženíjnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955*. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra* 2, 2004, s. 183–230.

VANĚK, Pavel, *Střežení státní hranice a pohraniční stráž*. In: VANĚK, Pavel, ŘEZNÍČEK, Roman, POESCHER, Franz, WACKERLIG, Peter (ed.), *Železná opona 1948–1989*, Brno 2019, s. 19–38.

Internet

Psi na státní hranici. In: Klub českého pohraničí, z. s. [online], [cit.2024-03-20]. Dostupné z: <https://www.klub-pohranici.cz/vybaveni-ps/>.

Služební psi na státní hranici ČSSR. In: Pohraničník [online], [cit.2024-03-20]. Dostupné z: <http://pohranicnik.blogspot.com/2019/01/sluzebni-psi-na-statni-hranici-cssr.html>.

Tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 9/1952 „Odvozy branců v březnu 1952, výběr pro službu v PS“. In: ibadatelna.cz [online], [cit. 2024-04-25]. Dostupné z: https://www.ibadatelna.cz/data/pdf/badatelna/1952/TRMNB_1952_9.pdf.

Resumé

This thesis focuses on the activities of the Border Guard on the Czech-Bavarian border in the years 1948–1989. The aim of the thesis is to analyse the system of state border protection, to describe the individual engineer and technical resources of border security and to describe the structure and functioning of the Border Guard. The final part of the thesis analyses cases of deaths of border guards on the Czech-Bavarian border, with the main focus on the issue of suicides.

The first chapter of the thesis describes the method of guarding the state border in the period 1945–1948. After the war, the Financial Guard, which was the main component of border security, was restored. The main problems at the border in the post-war period included the removal of the German population and illegal crossing of the state border. The second chapter presents the problems of the border area and its regime. People's access to the border was gradually restricted from 1948 until it was banned completely in 1951. In that year, a restricted zone was established along the state border. No one was allowed to live or enter it. All residents had to move out and their houses were then demolished. The third chapter focuses on the origin and development of the border guards. The history of the Border Guard is briefly mapped, and its structure and functioning explained. The Border Guard began to function in 1951 when it took up positions in the border area. Before that, it was necessary to build accommodation for the border guards and all the facilities needed to guard the state border. A key role in guarding the state border was played by the engineer and technical security, which formed the physical form of the Iron Curtain. The fourth chapter analyses the resources of engineer and technical security. It describes their construction and future improvement. The most important element was the wire barrier, which was powered by deadly electrical voltage until 1965. Electrocutation was the second most common cause of death of persons attempting to cross the border illegally, after border guards' shootings. Other methods of protecting the border included mines, lighting devices, watchtowers, and control strip of land. Chapter Five discusses the duty at the state border, specific methods of border security, distribution, and types of guard posts. Service dogs played an important role in arresting persons attempting to cross the border illegally. The border guards also cooperated with the inhabitants of the border villages, who, for example, applied to the movement of unknown persons. The last, sixth chapter analyses the causes of death of border guards serving on the Czech-

Bavarian border between 1951 and 1990. During this period, 211 soldiers died in connection with their service, with one in three cases being suicides. Other causes of death included traffic accidents, accidents, accidental shootings, etc. The main focus is on the issue of suicide, the most common cause of death. This part of the thesis analyses the motives of suicides, their relation to the performance of service and whether they were ordinary soldiers or professional soldiers. The thesis concludes with a detailed presentation of five specific cases, selected from all the border brigades studied from different time periods. The individual cases illustrate the service and life of border guards on the national border. Their selection has been made in such a way as to affect both basic service and professional soldiers, but above all to show the diverse motives that led individual border guards to voluntarily end their lives.

Přílohy

Příloha č. 1: Příčiny úmrtí

PŘÍČINA ÚMRTÍ	POČET ZEMŘELÝCH
sebevraždy	70
dopravní nehody	42
náhodný výstřel ze zbraně druhého pohraničnicka	24
zásah elektrickým proudem	12
výbuch miny	8
utonutí	6
zavražděn druhým pohraničnickem	5
úraz při stavebních pracích	5
zmýlené ozbrojené střetnutí pohraničních hlídek	5
náhodný výstřel z vlastní zbraně	4
železniční nehoda	3
střelná zranění	3
výbuch granátu	3
výbuch trhaviny	2
letecká nehoda	2
otrava jedovatými plyny	2
zásah bleskem	2
pád z pozorovatelny	2
zastřelen v ozbrojeném střetnutí s vojenským zběhem	2
zastřelen dezertujícím pohraničnickem	2
zastřelen pohraniční hlídkou při neúspěšném pokusu o zběhnutí do Bavorska	1
umrznutí	1
zranění při kopané	1
kopnutí koně	1

následky popálenin	1
následky nejapného žertování	1
úraz při ženijně trhacích pracích	1
CELKOVÝ POČET ZEMŘELÝCH	211

Příloha č. 2: Počty sebevražd

	CHEB	PLANÁ	DOMAŽLICE	SUŠICE	VOLARY	CELKEM
50. léta	4	5	3	8	4	23
60. léta	6	5	5	4	2	23
70. léta	1	7	7	4	0	19
80. léta	1	0	0	3	0	4
90. léta	1	0	0	0	0	1
CELKEM	13	17	15	19	6	70